92 • 2014

REVUE BELGE DE PHILOGIE ET D'HISTOIRE

FASC. 2: HISTOIRE MÉDIÉVALE,
MODERNE ET CONTEMPORAINE

EXTRAIT

OVERDRUK
LIRIAS

AFL. 2: MIDDELEEUWSE, MODERNE
EN HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

BELGISCH TIJDSCHRIFT VOOR FILOLOGIE EN GESCHIEDENIS

92 • 2014

**SOCIÉTÉ POUR LE PROGRÈS
DES ÉTUDES PHILOLOGIQUES ET HISTORIQUES**
fondée en 1874

La Société tient une assemblée par an. La cotisation annuelle est de 5 euros. Elle donne droit à l'abonnement à la *Revue* au prix réduit de 50 euros (port et TVA inclus pour la Belgique), soit au total 55 euros à payer au compte de chèques postaux (IBAN BE38 0000 1315 0772 - BIC BPOTBEB1) de la *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, B-1050 Bruxelles. Les demandes d'adhésion à la Société doivent être adressées à M. Denis MORSA.

Président: Jean-Marie DUVOSQUEL, 44 (boîte 1), avenue Adolphe Buyl, 1050 Bruxelles.

Secrétaire général: Denis MORSA, 29/3, avenue Émile Vandervelde, 1200 Bruxelles.

Trésorier: David GUILARDIAN, 93, rue des Trois Arbres, 1180 Bruxelles.

L'organe de la Société est la *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, recueil trimestriel dont le tome I est paru en 1922.

Abonnement annuel:

Union européenne: 95 euros + 20 euros (port et TVA incl.).

Autres pays: 95 euros + port et frais bancaires suivant la destination.

Les fascicules vendus isolément sont disponibles au prix de 25 euros
(+ port et frais bancaires éventuels).

REVUE BELGE DE PHILOGIE ET D'HISTOIRE
BELGISCH TIJDSCHRIFT VOOR FILOLOGIE EN GESCHIEDENIS
ISSN : 0035-0818

Directeur: Michèle GALAND, 106, rue de Rosières, 1332 Genval.

Comité directeur – Bestuurcomité: il rassemble les membres du Bureau de la Société (voir ci-dessus) et du Comité de Rédaction de la *Revue* (voir en p. 3 de couverture) ainsi que les présidents et secrétaires des sections de la Société – Het Bestuurcomité bestaat uit de leden van het Bureau van de "Société" (zie hierboven) en van de Redactieraad van het Tijdschrift (zie p. 3 van de omslag), alsook uit de voorzitters en secretarissen van de Afdelingen van de "Société".

Membres honoraires – Ereleden: M. BOUSSART (ULB), S. BYL (ULB), J.-M. D'HEUR (ULg), J. DUYTSCHAEVER (UIA), P. FONTAINE (UCL), A. GOOSSE (UCL), A. JORIS (ULg), L. LACROIX (ULg), L. LESUISSE (ISL), R. VAN EENOO (UGent), J.-P. VAN NOPPEN (ULB).

Comité de lecture international – Internationaal leescomité: Jan ART (Gent), Philip BENNETT (Edinburgh), Marc BOONE (Gent), Claude BRUNEEL (Louvain-la-Neuve), Keith BUSBY (Madison), Angelos CHANIOTIS (Oxford), François DE CALLATAY (Bruxelles, Bibliothèque royale et Paris, École pratique des Hautes Études); Sophie DE SCHAEPDRIJVER (Pennsylvania State University); Juliette DOR (Liège); Éric GEERKENS (Liège); Robert HALLEUX (Liège et Paris, Institut de France); Paul JANSSENS (Gent); Stéphane LEBECQ (Lille III); Bernadette LIOU-GILLE (Paris IV); Christiane MARCHELLO-NIZIA (Lyon et ILF-CNRS); Michel MARGUE (Luxembourg); Rudolf MUHR (Universität Graz); David NICHOLAS (Clemson University); Janet POLASKY (University of New Hampshire); Carl STRIKWERDA (College William and Mary, Williamsburg); Jo TOLLEBEEK (Leuven); Herman VAN GOETHEM (Antwerpen); Piet VAN STERKENBURG (Leiden); Karel VELLE (AGR-ARA); Christophe VERBRUGGEN (Gent); René VERMEIR (Gent); Renate ZEDINGER (Vienne).

**PUBLIÉ AVEC L'AIDE FINANCIÈRE DE LA POLITIQUE SCIENTIFIQUE
FÉDÉRALE, DU FONDS DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE - FNRS,
DE LA FONDATION UNIVERSITAIRE ET DU MINISTÈRE DE LA
COMMUNAUTÉ FRANÇAISE DE BELGIQUE.**

**UITGEGEVEN MET DE STEUN VAN HET FEDERAAL WETENSCHAPSBELEID
EN VAN DE UNIVERSITAIRE STICHTING.**

De omstreden benoeming van baron Eugène Beyens tot minister van Buitenlandse Zaken. Koning Albert en de crisis van de Belgische oorlogsregering in 1915

Emmanuel GERARD

KU Leuven

De Eerste Wereldoorlog zorgde, zoals bekend, voor een grondige wijziging van het politieke landschap in België. De katholieke partij, die sinds 1884 onafgebroken aan de macht was geweest, moest na de oorlog die macht delen met de liberalen en de socialisten. Vier lange oorlogsjaren hadden de katholieke hegemonie aangetast en de geesten rijp gemaakt voor een regering van nationale unie. Onmiddellijk na de wapenstilstand van 11 november 1918 vormde koning Albert een kabinet dat paritair samengesteld was uit leden van de linker- en de rechterzijde. Een cruciale stap in die richting was echter al gezet in Le Havre in januari 1916, toen de leiders van de oppositie die bij het uitbreken van de oorlog tot minister van staat waren gepromoveerd – de liberalen Hymans en Goblet d'Alviella en de socialist Vandervelde – tot lid van de ministerraad en dus tot effectief minister werden benoemd. In dit artikel willen wij inzoomen op een belangrijk incident dat aan die regerings-herschikking voorafging en een eerste bres sloeg in het katholieke kabinet, nl. de benoeming van Eugène Beyens tot minister van Buitenlandse Zaken in juli 1915. We zullen aandacht schenken aan de omstandigheden van die aanstelling, aan de merkwaardige formule die daarvoor werd bedacht, en aan de bredere crisis van het oorlogskabinet waarvan dit incident de uiting was. Centraal in dit artikel staat de machtsstrijd tussen koning Albert en regerings-leider Charles de Broqueville. Eugène Beyens is daarin het lijdend, veeleer dan het handelend voorwerp⁽¹⁾.

Vraagtekens bij koninklijke besluiten

Baron Beyens was een diplomaat met stevige familiale en professionele adelbrieven. Hij werd geboren in 1855 in Parijs, waar zijn vader de tweede in rang was aan de Belgische ambassade. Zijn naam, Napoléon-Eugène,

(1) Met dank aan Peter Aspeslagh voor zijn assistentie bij het onderzoek, aan Baron Henri Beyens voor de toelating tot raadpleging van de papieren van zijn grootvader, aan Luc Vandeweyer en de anonieme lezers voor hun inhoudelijke suggesties. Gebruikte afkortingen. ABZ: Archief FOD Buitenlandse Zaken, Brussel; AKP: Archief Koninklijk Paleis, Brussel; ARA: Algemeen Rijksarchief, Brussel; KADOC: KADOC Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving, Leuven.

herinnerde aan het illustere peter- en meterschap van Napoleon III en keizerin Eugénie, een jeugdvriendin van zijn Spaanse moeder. De jonge Beyens liep stage in de Franse hoofdstad, waar zijn vader intussen ambassadeur was geworden, werd medewerker van Leopold II, en maakte vervolgens carrière in de diplomatie. Hij kreeg posten als secretaris in Parijs, als ambassadeur in Teheran en Boekarest, om na de troonsbestijging van Albert in 1909 medewerker van de jonge vorst te worden. Hij droeg de zeldzame titel "minister van het huis van de koning". Beyens stond in de coulissen tijdens de opflakking van de schoolstrijd in juni 1911, toen koning Albert, die zijn oor leende aan de linkse oppositie, het katholieke kabinet geleid door Franz Schollaert de laan uitstuurde. In mei 1912 geraakte hij in onmin met Albert en werd hij weggepromoveerd als ambassadeur in Berlijn. Dat was een belangrijke en bevoorrechte post in een periode van toenemende internationale spanning. Toen de oorlog uitbrak, en het Duitse leger op 4 augustus 1914 België binnenviel, moest Beyens Duitsland verlaten. Vreemd genoeg bleek de regering noch de koning interesse te hebben voor de diensten die hij aanbod. Beyens verliet Brussel kort voor Duitse troepen de hoofdstad binnetrokken. Na een verblijf van enkele weken in Engeland vestigde hij zich in Parijs, zonder opdracht. Daar publiceerde hij in juni 1915 zijn herinneringen aan Berlijn in het boek *L'Allemagne avant la guerre*, met voorpublicaties in de *Revue des deux Mondes*⁽²⁾.

In juli 1915 werd de zestigjarige diplomaat – tot verrassing van velen – de elfde minister in het Belgische oorlogskabinet van Le Havre. Op 26 juli kreeg Eugène Beyens de titel van minister van staat en werd hij belast met het interim op Buitenlandse Zaken. Vier dagen later, op 30 juli, werd hij benoemd tot lid van de ministerraad. Dat, althans, kan men lezen in het *Belgisch Staatsblad*. Tot nu toe heeft niemand gewezen op die vreemde gang van zaken. Uit de literatuur – die we verder bespreken – weten we dat de benoeming van Beyens niet zonder slag of stoot is gegaan, maar over zijn merkwaardige statuut doet diezelfde literatuur er het zwijgen toe. Onze aandacht voor dat constitutionele curiosum werd gewekt door de lectuur van Schepens' boek over koning Albert en Charles de Broqueville. Daarin is namelijk sprake van een advies van oud-minister Jules Van den Heuvel over de positie van baron Beyens als "minister van staat", gedateerd 14 augustus 1915. Terwijl de auteur zelf daaraan geen conclusies verbindt, rees bij ons de vraag waarom dat advies werd uitgebracht *nadat* Beyens op 30 juli tot "lid van de ministerraad" was benoemd⁽³⁾.

(2) *Biographie nationale*, dl. 34, Brussel, 1967, kol. 71-79 (notitie door Fernand VAN LANGENHOVE). Een nog steeds leesbare biografie van Eugène Beyens (Parijs, 24 maart 1855-Brussel, 3 januari 1934) door [Henry] CARTON DE WIART, "Le Baron Beyens", in *Annuaire de l'Académie royale de Belgique*, 1936, 45 p. Voor de rol van Beyens als ambassadeur in Berlijn: Marie-Thérèse BITSCH, *La Belgique entre la France et l'Allemagne 1905-1914*, Paris, 1994. Gegevens over de situatie van Beyens na zijn vertrek uit Berlijn in het verder geciteerde werk van Baron [Antoine] Beyens, en in ABZ, Papieren Beyens, 12.481/58 en personeelsdossier. Door een KB van 20 augustus 1914 werd Beyens in actieve dienst behouden ondanks het schrappen van de post waarop hij was benoemd.

(3) Schepens vermeldt dat advies in een voetnoot wanneer hij de rol van de ministers van staat in Le Havre bespreekt. Luc SCHEPENS, *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Tielt, 1983, p. 27, voetnoot 21.

Laten we daarom die benoemingsbesluiten eerst eens van dichterbij bekijken. Het gaat om drie koninklijke besluiten. Het eerste besluit, gedateerd 26 juli 1915, verschijnt in het *Belgisch Staatsblad* van 27 juli 1915. Daarin wordt Eugène Beyens benoemd tot minister van staat⁽⁴⁾. Dat koninklijk besluit en die benoeming scheppen geen enkel probleem. De koning kan te allen tijde politici en andere verdienstelijke personen tot minister van staat benoemen. Minister van staat is een eretitel waaraan geen effectieve regeringsverantwoordelijkheid is verbonden. Het tweede besluit is eveneens gedateerd 26 juli 1915 en wordt samen met het eerste gepubliceerd in dezelfde uitgave van het *Staatsblad*. Daarin wordt het ontslag om gezondheidsredenen van Julien Davignon, minister van Buitenlandse Zaken, niet aanvaard en wordt hem een verlof toegekend. "Tijdens den duur van dit verlof wordt het Departement van Buitenlandsche Zaken ad interim beheerd door den Baron Beyens, Minister van State, Buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister"⁽⁵⁾. Vooraleer we deze vreemde formulering verder ontleden, bekijken we het derde besluit. Dat is gedateerd 30 juli 1915 en verschijnt in het *Staatsblad* van 3 september 1915. Daarin wordt "de Heer Baron Beyens, Minister van Staat, belast met het beheer ad interim van het Departement van Buitenlandsche Zaken, benoemd tot lid van Onzen Ministerraad"⁽⁶⁾. Over de datum van dat derde besluit, waarmee Beyens tot effectief minister wordt aangesteld, hebben we het verder nog.

Keren we terug naar het tweede, cruciale besluit. Daarin wordt minister van staat Eugène Beyens belast met het interim op Buitenlandse Zaken. Moet dat besluit worden beschouwd als de aanstelling van Beyens tot minister? Is zijn benoeming tot "interimaris" op Buitenlandse Zaken ook zijn benoeming tot volwaardig minister, zij het dan met een tijdelijke portefeuille? Het antwoord is neen. Beyens is geen "minister", maar slechts "minister van staat" en wordt in die laatste hoedanigheid met het interim belast. Daar zijn twee voor de hand liggende indicaties voor. Ten eerste: indien de koning de bedoeling zou hebben gehad Beyens tot minister te benoemen, dan was diens promotie tot minister van staat – op dezelfde dag – zinloos. Niemand, zo nemen we vandaag aan, wordt immers tegelijk tot minister van staat en tot minister benoemd. Ten tweede: indien de koning de bedoeling zou hebben gehad Beyens tot minister te benoemen, dan was het besluit van 30 juli overbodig. Niemand wordt immers tweemaal tegelijk tot minister benoemd.

De uitwendige analyse van de drie koninklijke besluiten deed bij ons het vermoeden rijzen dat de benoeming van 26 juli problemen schiep en dat daarom het derde besluit werd opgesteld. Maar dan roept de datum van 30 juli nieuwe vragen op. Waarom een nieuw besluit amper vier dagen later? En waarom werd dat besluit pas op 3 september gepubliceerd? Er verschijnen immers tussen de datum van het derde besluit, 30 juli, en de publicatie ervan,

(4) *Belgisch Staatsblad*, nr. 206-207-208, van 25, 26 en 27 juli 1915. Het *Staatsblad* verscheen in Le Havre niet elke dag, wegens een gebrek aan wetten, besluiten en mededelingen. De nummering per dag werd echter wel aangehouden.

(5) In het Frans: "géré ad interim". De titel "gevolmachtigd minister" slaat op Beyens als ambassadeur en heeft verder geen uitstaans met zijn functie als minister.

(6) In het Frans: "chargé de gérer ad interim". *Belgisch Staatsblad*, nr. 240-241-242-243-244-245-246, van 28, 29, 30, 31 augustus, 1, 2 en 3 september 1915.

3 september, niet minder dan vijf uitgaven van het *Belgisch Staatsblad*⁽⁷⁾. Intrigerend in dat verband is het reeds vermelde advies van professor Jules Van den Heuvel over het statuut van de ministers van staat. Twee weken na het zogezegde besluit van 30 juli schrijft de eminente kenner van het Belgisch publiek recht, zelf ook minister van staat: "Si l'on désire permettre au Baron B[eyens] de contresigner, il y aurait lieu de le désigner 'ministre membre du Conseil' par un Arrêté Royal nouveau". Is het mogelijk dat een geantedateerd benoemingsbesluit van Beyens als effectief minister werd opgesteld omdat men *post factum* moest erkennen dat een minister van staat geen regeringsbevoegdheid kan uitoefenen en om te vermijden dat de rechtsgeldigheid van ministeriële en koninklijke besluiten ondertekend door "interimaris" Beyens zou worden betwist? Dat is de niet alledaagse hypothese die wij bij een eerste lezing van deze gegevens meenden te mogen formuleren en die ons aanzette tot verder onderzoek.

Dat onderzoek leverde een bevoorrechte kijk op in de mogelijkheden en de limieten van de machtsuitoefening in oorlogstijd. De protagonisten in dit verhaal zijn koning Albert, staatshoofd en opperbevelhebber van de Belgische troepen aan het IJzerfront, en baron Charles de Broqueville, regeringsleider én minister van Oorlog. Hun relatie was fel bekoeld in de zomer van 1915. Op de achtergrond, zoals het koor in een Griekse tragedie: de katholieke ministers in hun ballingsoord van Le Havre. *Pro memoria*, maar in het geheel niet zonder belang: een parlement dat tot inactiviteit was gedoemd, omdat talrijke parlementsleden in het door Duitsland bezette deel van België waren achtergebleven.

De benoeming van Beyens in de literatuur

Sinds de jaren 1980 hebben verschillende auteurs de aanstelling van Eugène Beyens besproken in studies over de Eerste Wereldoorlog, over koning Albert of over Charles de Broqueville, die van 1911 tot 1918 aan het hoofd stond van de Belgische regering. Het eerste boek dateert van 1981 en is van de hand van zijn zoon, baron Beyens jr.⁽⁸⁾ Het beschrijft de rol van Beyens als minister van Buitenlandse Zaken tijdens de Eerste Wereldoorlog en heeft het karakter van *memoires par personne interposée*. Toch bevat deze studie dank zij het archiefonderzoek van de auteur betrouwbare en interessante informatie. De auteur vermeldt de vijandigheid van de katholieke regering tegen de benoeming van zijn vader en geeft als belangrijkste verklaring dat zij door koning Albert was opgedrongen. "Beyens, en un mot, était 'l'homme du Roi'"⁽⁹⁾.

(7) Resp. op 31 juli, 6, 14, 21 en 27 augustus 1915.

(8) Baron [Antoine] BEYENS, *Un diplomate belge au service de son pays. Le baron Beyens, ministre des Affaires étrangères 1915-1917*, Brussel, 1981. Over de benoeming van Beyens: p. 29-35.

(9) *Ibid.*, p. 32.

Een jaar later verscheen de editie van de brieven van koning Albert van de hand van Marie-Rose Thielemans en Emile Vandewoude⁽¹⁰⁾. In hun uitvoerige inleiding brengen de auteurs de omstandigheden van Beyens' benoeming ter sprake onder het hoofdstuk met de sprekende titel: "La lutte pour le pouvoir"⁽¹¹⁾. In de uitgave kan men kennismaken met drie brieven uit juni 1915 (8, 10 en 22 juni), waarin de koning met aandrang en tegen de zin van Charles de Broqueville de aanstelling vraagt van Beyens als interimaris van Buitenlandse Zaken. Volgens de auteurs moet de verklaring voor Alberts interventie worden gezocht in de discussie die sinds februari 1915 gaande was in de schoot van het kabinet over de buitenlandse politiek. De koning zou als tegenwicht voor de 'annexionistische' opvattingen van de Broqueville, die hij absoluut niet deelde, de liberale en socialistische oppositie in de regering hebben willen loodsen. Toen dat manoeuvre door het verzet van minister Joris Helleputte mislukte, zou de koning als een vorm van compensatie zijn kandidaat op Buitenlandse Zaken hebben gewild ter vervanging van de zwakke, want zieke Davignon. Hij koos ambassadeur Beyens, van wie de opvattingen spoorden met de zijne. "Broqueville comprit et céda"⁽¹²⁾.

In 1983 wijdde Luc Schepens een monografie aan de regering van Le Havre⁽¹³⁾. Aan wat intussen bekend was, voegde de auteur weinig toe. Volgens Schepens ontstaat het probleem op het ogenblik dat de Broqueville voorstelt om minister van staat Jules Van den Heuvel, voor wiens invloed hij "beducht" was, als ambassadeur naar Rome te sturen en als adviseur van minister Davignon te laten vervangen door Beyens⁽¹⁴⁾. De auteur gebruikt de drie brieven van Albert van juni 1915, intussen bekend door de publicatie van Thielemans & Vandewoude, maar hij citeert ook uit een brief van de Broqueville van 22 juni. Zo vernemen we dat de regeringsleider drie koninklijke besluiten voorstelde: één om aan Davignon ontslag te geven wegens gezondheidsredenen, één om Beyens tot minister van Buitenlandse Zaken aan te stellen, en één om Davignon tot minister van staat aan te stellen. "Maar nog was de koning niet tevreden. Wellicht om constitutionele redenen wenste hij dat J. Davignon zijn titel van minister zou behouden, en Beyens

(10) Marie-Rose THIELEMANS & Emile VANDEWOUE, eds., *Le Roi Albert au travers de ses lettres inédites 1882-1916 suivi de l'édition intégrale commentée des lettres du Roi*, Brussel, 1982. Het is jammer dat de auteurs in hun inleiding noch in hun commentaren verwijzingen inlassen naar de gebruikte bronnen.

(11) *Ibid.*, p. 103-114 (en in het bijzonder p. 110-111).

(12) *Ibid.*, p. 111. Bijna tien jaar later verzorgde Marie-Rose Thielemans ook de uitgave van de oorlogsdagboeken van koning Albert: *Albert 1^{er}. Carnets et correspondance de guerre 1914-1918*, Marie-Rose THIELEMANS, ed., Parijs-Louvain-la-Neuve, 1991 [verder afgekort als: *Albert 1^{er}. Carnets de guerre*]. In dat werk verwijst de auteur voor de zaak-Beyens naar de brievenuitgave van 1982.

(13) Luc SCHEPENS, *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Tielt, 1983. Over Beyens: p. 29-31.

(14) Jules Van den Heuvel werd op 28 februari 1915 tot ambassadeur bij het Vaticaan benoemd. Niets wijst erop dat Broqueville "beducht" was voor zijn partijgenoot Van den Heuvel en hem om die reden wenste te vervangen door Beyens. Integendeel, Broqueville zag in Van den Heuvel geknipte persoon om baron d'Erp als ambassadeur bij het Vaticaan te vervangen en bij de paus sympathie te wekken voor het Belgische standpunt. Hij had Van den Heuvel al op 1 januari 1915, dus *in tempore non suspecto*, in overleg met de koning gevraagd of hij die benoeming wilde aanvaarden (ARA, Papieren Van den Heuvel, 99).

slechts als interim zou fungeren. Op 23 juni gaf Broqueville ook hierop toe en werd het incident gesloten met de overwinning van de koning, die zijn kandidaat op Buitenlandse zaken bekwam en aldus Broqueville schaakmat zette⁽¹⁵⁾.

In 1990 publiceerde Henri Haag zijn magistrale biografie van Charles de Broqueville⁽¹⁶⁾. Hoewel de machtsstrijd tussen de katholieke regeringsleider en koning Albert ook in dit boek centraal staat, brengt deze auteur een analyse van personen en gebeurtenissen die bijwijlen sterk afwijkt van de versie van Thielemans & Vandewoude. De benoeming van Beyens wordt niet rechtstreeks gekoppeld aan de discussie over de buitenlandse politiek of aan de controversiële herschikking van de regering, maar aan de gemeenschappelijke overtuiging van de Broqueville en de koning dat de zieke Davignon niet langer in staat is leiding te geven aan zijn departement. De koning kant zich evenwel tegen een formule die Davignon op post laat en de Broqueville te veel invloed zou geven, en dringt aan op de benoeming van baron Beyens, niet als adviseur van de minister zoals de Broqueville wil, maar als interimaris van Buitenlandse Zaken. Haag besteedt weinig aandacht aan de briefwisseling van juni, maar des te meer aan de kabinetsraad van 2 juli 1915 waar de koning, die Beyens aan het kabinet wil opdringen, door de ministers scherp onder vuur wordt genomen. Helleputte voert het hoge woord en dringt aan op collectief ontslag. De Broqueville voelt zich ongetwijfeld geveleid door de steun voor zijn positie, maar legt het voorstel van zijn collega's naast zich neer, want, zo besluit Haag, eerder dan te buigen voor de wil van Helleputte wil hij buigen voor de wil van de koning, die hem nochtans in zijn eigenliefde heeft gekwetst.

Meer recent verscheen de rijk gedocumenteerde studie van Jan Velaers over koning Albert⁽¹⁷⁾. Voor zijn paragraaf over Beyens steunt de auteur op de hoger genoemde werken. Ook al combineert hij de verschillende standpunten, het is de teneur van Thielemans & Vandewoude die overheerst⁽¹⁸⁾.

In algemene termen gesteld vertellen al die studies ongeveer hetzelfde. De benoeming van Eugène Beyens werd door de koning doorgeduwd tegen de zin van het katholieke kabinet. Maar tegelijk blijven vele vragen onbeantwoord. De benoeming van Beyens is in de literatuur duidelijk een ongemakkelijk geval. Dat blijkt uit de plaats die ze krijgt in de compositie van de genoemde werken. Nu eens voor en dan weer na de controverse over een regering van nationale unie van mei 1915, nu eens wel en dan weer niet in verband met de discussie over de vredesvoorwaarden. Hoewel geen enkele auteur het belang van deze episode ontkent, komt ze toch over als een anomalie met Beyens in de rol van *deus ex machina*. Het valt op dat Henri Haag in zijn vroege artikel

(15) *Ibid.*, p. 31.

(16) Henri HAAG, *Le comte Charles de Broqueville, Ministre d'État, et les luttes pour le pouvoir (1910-1940)*, 2 dln., Louvain-la-Neuve, 1990 [verder afgekort als: *Comte de Broqueville*]. Over Beyens: p. 355-358.

(17) Jan VELAERS, *Albert I. Koning in tijden van oorlog en crisis 1909-1934*, Tielt, 2009. Over Beyens: p. 260-262.

(18) Michael F. PALO, "The Question of Neutrality and Belgium's Security Dilemma during the First World War", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, vol. 31, 2000, p. 227-304, behandelt de politiek van minister Beyens en besteedt slechts kort aandacht aan zijn benoeming in noot 23.

uit 1954 – “Les origines du ‘tripartisme’” – zelfs geen melding maakte van Beyens, hoewel zijn benoeming toch een eerste bres was in het katholieke kabinet, voorafgaand aan de installatie van een driepartijenregering⁽¹⁹⁾.

Waarom werd het ontslag van Davignon niet aanvaard? En waarom duurde het tot einde juli 1915 vooraleer de benoeming van Beyens effectief was als de beslissing al begin juni was genomen? Waarom dat vreemde statuut van Beyens? Geen enkele auteur stelt vragen bij de aanstelling van een minister van staat die met regeringsbevoegdheid wordt belast. Beyens jr., Thielemans & Vandewoude en Haag maken zelfs geen melding van Beyens' benoeming tot lid van de ministerraad. Velaers doet dat wel, maar op de volgende wijze: “Er werd overeenstemming bereikt over een formule die ook voor Davignon aanvaardbaar zou zijn. De minister van Buitenlandse Zaken zou zelf om gezondheidsredenen zijn ontslag aanbieden. De koning zou dat echter weigeren – wat Davignon als een eer kon beschouwen – maar zou hem wel een verlot om gezondheidsredenen toestaan. Tegelijkertijd zou baron Beyens tot minister van staat en lid van de ministerraad worden benoemd. In die hoedanigheid zou hij ook met de interim van Buitenlandse Zaken worden belast”⁽²⁰⁾. De auteur wekt – ten onrechte, zo zullen we zien – de indruk dat Beyens in zijn hoedanigheid van lid van de ministerraad met het interim werd belast en citeert in noot in extenso het hoger vermelde advies van Van den Heuvel, dat hij overneemt van Schepens, maar vreemd genoeg zonder de – ongetwijfeld lastige – datum van 14 augustus.

“Pendant qu'on traverse le gué on ne change pas de chevaux”

In het voorjaar van 1915 heerste in Belgische regeringskringen een zeker optimisme over de afloop van de oorlog. De ministers, die in Normandië hun toevlucht hadden gevonden, hoopten dat het conflict nog voor het einde van het jaar in gunstige zin zou worden beëindigd. De Duitse opmars was tot staan gebracht, de operaties op het Russische front evolueerden gunstig, althans volgens de nieuwsberichten, de Fransen planden een groot offensief in Artois en de ogen waren gericht op de intrede van Italië aan de zijde van de geallieerden. Het conflict, zo dacht men, zou nog in 1915 worden beslecht in het voordeel van de Entente⁽²¹⁾. Daarom boog de regering zich over de aanspraken die België zou kunnen laten gelden bij de aanstaande vredesconferentie. Over het herstel van België's onafhankelijkheid en over de schadevergoeding was er een vanzelfsprekende unanimiteit. Maar over andere punten bestonden onder de ministers verschillende en soms tegengestelde meningen. Zij hadden vooral betrekking op het internationaal statuut van België na de oorlog, en op de eventuele territoriale compensaties die België zou kunnen

(19) Henri HAAG, “Les origines du ‘tripartisme’”, in *Revue générale belge*, vol. 90, 1953-1954, p. 599-613.

(20) J. VELAERS, *Albert I, o.c.*, p. 261.

(21) “Les affaires de la guerre ont l'air de marcher très bien, et tout le monde est devenu optimiste”, aldus minister Van de Vyvere aan zijn echtgenote op 22 april 1915 (KADOC, Papieren Van de Vyvere, 6.5.1). Het Franse offensief in Artois startte op 7 mei. Italië verklaarde Oostenrijk-Hongarije de oorlog op 24 mei.

eisen. De schending door een van de garanten van België's neutrale status stelde de regering voor een lastig probleem in verband met het toekomstige veiligheidsstatuut. Toch liepen de meningen over het behoud van de neutraliteit – vrij aanvaard weliswaar en niet langer opgelegd – nog niet al te zeer uiteen. Er was ook ruime consensus over de hereniging met Luxemburg, indien de mogendheden het onafhankelijk statuut van het groothertogdom zouden opheffen. De regering beriep zich op historische banden, maar vreesde vooral omsingeling door Frankrijk. Dat laatste motief speelde ook een rol in de speculaties over de mogelijke annexatie van Duits grondgebied, mocht Frankrijk een ontmanteling van het Duitse Rijk nastreven en het Rijnland willen aanhechten. Sommige ministers droomden luidop van de Belgische soevereiniteit over de Scheldemonding en over de Maas ter hoogte van Maastricht om de defensie van het land beter te kunnen organiseren, maar daarover bestond grote onenigheid, omdat Nederland neutraal was en het goede nabuurschap niet in het gedrang mocht komen. De Broqueville sloot annexaties niet uit, maar vertolkte al bij al een pragmatisch standpunt.

Koning Albert was minder gerust in de afloop van de oorlog. De Duitse posities schatte hij veel sterker in dan de Fransen en de Britten deden, zeker na de eerste vijandelijke gasaanvallen op het IJzerfront bij Steenstraat vanaf 22 april. Albert was bezorgd over de toekomstige positie van België, hield zeer sterk vast aan de neutrale status, en zag weinig voordeel in territoriale uitbreiding, tenzij in de terugkeer van het groothertogdom Luxemburg. Hij vond het dossier van de annexaties hoe dan ook voorbarig. Na twee ministerraden onder zijn voorzitterschap, respectievelijk op 7 en 17 april in Houtem bij Veurne, mondde de discussie uit in de diplomatieke richtlijnen van 28 april⁽²²⁾. In de versie die Buitenlandse Zaken op 23 mei aan de Belgische diplomaten in Parijs, Londen en Sint-Petersburg bezorgde, was op aandringen van de koning de oorspronkelijke verwijzing naar mogelijke gebiedsuitbreiding weggelaten⁽²³⁾. Nauwelijks een week later moest Albert zijn extreme behoedzaamheid echter laten varen, toen hem ter ore kwam dat de Fransen hun zinnen op Luxemburg hadden gezet. Aan minister Davignon vroeg hij op 2 juni met aandrang om de Belgische aanspraken op Luxemburg te verdedigen. "Nous devons parler haut et ferme"⁽²⁴⁾.

(22) Over deze twee ministerraden: *Albert 1^{er}. Carnets de guerre*, p. 186 en p. 190. Toen Veurne in de wintermaanden onder Duits artillerievuur kwam te liggen, verhuisde het Groot Hoofdkwartier van het Belgische leger naar Houtem. De koning-opperbevelhebber had er een kantoor in de pastorie.

(23) Broqueville aan Albert, 10 mei 1915 met als bijlage het ontwerp van instructies van 28 april 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35. De circulaire aan de legatiehoofden van 23 mei 1915 met als bijlage de finale instructies; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 31. In de begeleidende brief: "Ces instructions n'abordent pas la question de l'extension territoriale mais elles seront complétées ultérieurement".

(24) Davignon aan Albert, 31 mei 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 31. Albert aan Davignon, 2 juni 1915; uitg. THIELEMANS & VANDEWOUDE, o.c., nrs. 423-424, p. 576-579. De laatste auteurs maken geen melding van de brief van Davignon, die de koning vraagt of het niet wenselijk is het stilzwijgen in verband met Luxemburg te doorbreken, en zien in het antwoord van Albert ten onrechte een vermaning aan diens adres. Zij hebben de 'annexionistische politiek' van de regering overigens sterk in de verf gezet (o.c., p. 561-569). Haag nuanceert de tegenstelling tussen de koning en de ministers betreffende de buitenlandse politiek in het algemeen en de kwestie van de gebiedsuitbreiding in

Bij het begin van de oorlog had het katholieke kabinet de hand gereikt naar de linkse oppositie en door de benoeming van de liberalen Hymans en Goblet d'Alviella en de socialist Vandervelde tot minister van staat de nationale eendracht veilig gesteld na jaren van scherpe polarisatie. In augustus 1914 vond de koning noch de Broqueville dat een herschikking van het kabinet zelf noodzakelijk was⁽²⁵⁾. Samen met andere ministers van staat gingen de leiders van de voormalige oppositie in op de uitnodiging van de regering om haar naar Antwerpen, Oostende en tenslotte Le Havre te volgen. Zij voerden officiële opdrachten uit: Eugène Goblet installeerde in Londen een vluchtelingencomité en Paul Hymans werd op 28 februari 1915 zelfs tot Belgisch ambassadeur in Londen benoemd. Maar de oorlog zweepte de nationale gevoelens op. In Brussel hadden de partijen de handen in elkaar geslagen: katholieken, liberalen en socialisten verleenden hun medewerking aan het Nationaal Hulp- en Voedingscomité, dat zich snel ontpopte als een schaduwregering in bezet België. In de vluchtelingenpers – mede onder de invloed van gelijkaardige discussies in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk – verschenen dan ook af en toe pleidooien voor een “nationale” regering. In de eerste weken van mei 1915 circuleerden geruchten over een nakende herschikking van het kabinet. Van de tien katholieke ministers zouden er vijf worden vervangen door leden van de linkerzijde. Het was een hardnekkig gerucht dat niet alleen in Le Havre, maar ook in Londen en Parijs de ronde deed⁽²⁶⁾.

De meeste katholieke politici, met kamervoorzitter en gewezen kabinets-hoofd Franz Schollaert en zijn schoonbroer minister Joris Helleputte op kop, vonden een regeringswijziging en meer bepaald de opname van liberalen en socialisten in het kabinet volstrekt onaanvaardbaar. Zij beriepen zich op parlementaire tradities, maar hadden uiteraard vooral het belang van de katholieke meerderheid en dus hun partijbelang op het oog. Op 16 mei 1915 gaf Helleputte een schot voor de boeg. In een uitvoerige brief aan regeringsleider de Broqueville verwees hij naar de geruchten, noemde het onaanvaardbaar dat de samenstelling van de regering zonder enige aanwijzing van het parlement zou worden gewijzigd – hij gewaagde zelfs van een “coup d'état” – en waarschuwde dat een kabinetscrisis op het conto van de koning en zijn sympathie voor de oppositie zou worden geschreven en de populariteit van de monarchie in het gedrang zou brengen. Hij eiste een publieke ontkenning⁽²⁷⁾.

het bijzonder, hoewel het ook bij hem duidelijk is dat sommige ministers meer illusies koesteren dan de koning (*Comte de Broqueville*, p. 332-347, 912-915).

(25) Zie nochtans de bewering van de Broqueville in zijn brief aan Van den Heuvel (december 1915) dat hij op 4 augustus 1914 twee formules had voorgesteld: associatie van de ministers van staat bij de regering door het vormen van een “conseil général”, of benoeming van de ministers van staat als minister zonder portefeuille, leden van de ministerraad. De regering koos voor de eerste formule (ARA, Papieren de Broqueville, 376).

(26) Dat vernemen we in de verder geciteerde brieven van Helleputte (noot 27) en Liebaert (noot 30).

(27) Helleputte (Sainte-Adresse) aan Broqueville, 16 mei 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 376. Dezelfde dag schreef hij een even uitvoerige brief aan Jules Ingenbleek, secretaris van de koning, om de activiteiten van Emile Vandervelde namens de “État belge. Délégation spéciale pour la Grande Bretagne” aan te klagen (AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 67). Voor Helleputte in Le Havre zie Jan DE MAEYER & Leen VAN MOLLE, eds., *Joris Helleputte. Architect en politicus 1852/1925. Deel I. Biografie*, Leuven, UPL, 1998, p. 193-205.

Broqueville antwoordde dat er geen sprake was van een regeringswijziging. "Je peux heureusement vous rassurer complètement. Non seulement il n'est pas question de disloquer le gouvernement mais de plus je crois pouvoir affirmer qu'à aucun moment il n'en a été question"⁽²⁸⁾. Hij achtte een publieke ontkenning evenwel gevaarlijk, en speelde Helleputtes brief door aan de koning, voor wie hij wellicht bestemd was. Die ontkende prompt. "J'approuve entièrement la réponse que vous y avez faite", liet Albert schriftelijk aan de Broqueville weten. Meer nog, hij beklemtoonde dat een regeringscrisis een teken van zwakte zou zijn en de waardigheid van het land zou aantasten⁽²⁹⁾. De koning herhaalde zijn engagement nog diezelfde dag, 21 mei, in een gesprek met kamervoorzitter Schollaert, die hij naar De Panne had uitgenodigd, en beklemtoonde dat hij de vaste wil had om naar Brussel terug te keren met dezelfde ministers waarmee hij de hoofdstad verlaten had⁽³⁰⁾.

Wat te denken van die episode? Heeft koning Albert in mei 1915 een herschikking van het kabinet overwogen? Thielemans & Vandewoude menen van wel⁽³¹⁾, Haag rept daar in zijn biografie van de Broqueville met geen woord over⁽³²⁾. Helleputte verwijst in zijn brief enkel naar geruchten. Schepens schrijft: "Wie deze geruchten in omloop gebracht heeft staat niet vast"⁽³³⁾. We mogen aannemen dat de koning een uitbreiding van de regering met leden van de oppositie genegen was. Nog los van zijn al langer bestaande vrees voor de nadelige gevolgen van een eenzijdige binding met de katholieke partij (Haag), zou Albert in Paul Hymans en Émile Vandervelde meer steun hebben verwacht voor zijn opvattingen omtrent de buitenlandse politiek (Thielemans & Vandewoude). Maar sympathie voor een idee is één zaak, actie een andere. Zijn er aanwijzingen dat de koning in mei 1915 ook aanstuurde op een herschikking van de regering? Wanneer de Broqueville zich twee weken later verzet tegen de benoeming van Beyens, repliceert de koning: "Je viens de donner au gouvernement, par la lettre que je vous ai

(28) Broqueville aan Helleputte, 20 mei 1915; ARA, Papieren Schollaert-Helleputte, 613.

(29) Albert aan Broqueville, 21 mei 1915; uitg. THIELEMANS & VANDEWOUE, eds, *o.c.*, nr. 419, p. 469-471.

(30) Liebaert (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 8 juni 1915: "Bientôt il [Schollaert] fut appelé à la Panne [...] et l'occasion se présenta de parler au Roi du bruit qui courent [sic] avec persistance que 5 membres de l'opposition seraient appelés à prendre dans le Ministère la place de 5 membres voués à la démission [...] Heureusement ces combinaisons suspectes sont écartées. Le Roi désire que les Ministres s'entendent, de manière que le Gouvernement rentre dans le pays tel qu'il en est sorti. Il a même dit à propos des ministères mixtes: comment les affaires pourraient-elles aboutir sans l'accord des volontés? Elles seraient nécessairement divergeantes..." (ARA, Papieren Van den Heuvel, 103). De datum van het onderhoud kennen we uit het dagboek van de ordonnansofficier (AKP, Arch.be/koninklijkpaleis).

(31) *O.c.*, p. 108 en 584.

(32) In zijn artikel uit 1954 had Haag nochtans geschreven dat de koning vanaf november 1914 de Broqueville aanporde om de oppositieleiders in het kabinet op te nemen ("Les origines du 'tripartisme'", *o.c.*, p. 601). Dat herhaalt hij niet in zijn biografie van de Broqueville.

(33) SCHEPENS, *o.c.*, p. 31. Toch schrijft hij op p. 34 zonder bron: "Het was niet alleen bij de koning (...) dat gedacht werd aan een regeringswijziging". Hij steunt daarvoor impliciet op het artikel van Haag uit 1954.

écrite en réponse à la communication que vous avait faite M. Helleputte, une preuve de confiance dont il doit me savoir gré: je ne puis faire et l'on ne peut m'en demander davantage"⁽³⁴⁾. Thielemans & Vandewoude zien daarin een bekentenis: "En clair, cela signifiait que le Roi avait renoncé à un gouvernement tripartite, qu'on devait lui en savoir gré et accepter Beyens", aldus deze auteurs⁽³⁵⁾.

Koning Albert had geen afstand gedaan van zijn ideeën, zo denken wij, maar had in mei 1915 nog niet de intentie om ze door te drijven. Dat concluderen wij uit een aandachtige lectuur van zijn brief van 21 mei. Daarin bevestigt de koning alleen zijn vertrouwen in de regering in de gegeven omstandigheden. Het paste niet een regeringscrisis uit te lokken in oorlogstijd. Hij gaf echter ook te kennen dat hij na de terugkeer in het land de maatregelen zou nemen die zijn geweten en het hoger belang van het land hem oplegden. "Lorsque nous serons rentrés dans le pays et que le gouvernement aura repris contact avec le Parlement et l'opinion, je jugerai en conscience, comme c'est mon devoir, et les yeux fixés sur l'intérêt supérieur de la patrie, quelle conduite je devrai éventuellement tenir"⁽³⁶⁾. Of anders gezegd: Albert sloot een nationale regering niet uit na de terugkeer in het land. (Een terugkeer die velen al in 1915 voor mogelijk hielden.) Daarmee zat hij op dezelfde golflengte als zijn intieme raadgever professor Émile Waxweiler. Die oordeelde dat de katholieke regering voorlopig moest aanblijven, maar dat er na de terugkeer in het land een nationale regering moest worden gevormd⁽³⁷⁾. Dat was niet de opvatting van Helleputte, die van mening was dat enkel de parlementsverkiezingen van 1916 uitsluitend konden geven. Ook minister van staat Julien Liebaert, die met zijn katholieke collega's in Le Havre een clubje vormde, dacht in dezelfde zin. "Pendant qu'on traverse le gué on ne change pas de chevaux. Quelle solide vérité & quelle charmante image! Mais nous ne serions hors du gué qu'après la reconstitution du pays"⁽³⁸⁾.

De koning en de Broqueville moeten hier niet als tegenspelers worden gezien. De katholieke regeringsleider voerde sinds zijn aantreden in 1911 een gematigde politiek met een opening naar de oppositie, zeker na de verkiezingen van 1912 en de algemene werkstaking voor het algemeen stemrecht. Hij was geen principiële tegenstander van een kabinet van nationale unie zoals Helleputte c.s., maar beseftte wel dat samenwerking met liberalen en socialisten geen zin had als ze een scheuring in zijn eigen partij zou veroorzaken. Vandaar zijn temporiserende aanpak⁽³⁹⁾. Het katholieke dagblad *XX^e Siècle*, dat in Le Havre verscheen en als de officieuze spreekbuis van de Broqueville werd beschouwd, liet af en toe een ballonnetje op voor een gemengd ministerie. Of hoofdredacteur Fernand Neuray dat deed met of zonder goedkeuring van zijn beschermheer weten we niet, maar het kwam

(34) Albert aan Broqueville, 10 juni 1915; THIELEMANS & VANDEWOUE, eds., o.c., nr. 427, p. 583.

(35) THIELEMANS & VANDEWOUE, eds., o.c., p. 111.

(36) Albert aan Broqueville, 21 mei 1915; THIELEMANS & VANDEWOUE, eds., o.c., nr. 419, p. 469-471.

(37) De opvatting van Waxweiler in *ibidem*, p. 568.

(38) Liebaert (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 27 juni 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 103.

(39) "Les origines du 'tripartisme'", o.c., p. 602-603.

die laatste in elk geval goed van pas⁽⁴⁰⁾. In zijn brief aan de koning van 9 juni schrijft de regeringsleider: "D'autres me tiennent pour le parrain de ce ministère de concentration, dont on parle tant qu'on finira par le démolir avant sa naissance". Ook al wijst de Broqueville impliciet het peterschap af, het kind lijkt hij wel te mogen. En in Le Havre werd het gemengd ministerie met hem verbonden, zoals de uitlating van minister van staat Julien Liebaert aantoonde: "La hantise du ministère mixte n'a donc pas encore eu raison de la solide intelligence du Roi, et la visite de M. Schollaert a donc été une victoire sur les conseillers sans responsabilités. La Dictature dont le *XX^e Siècle* veut que M. de Broqueville soit investie en a éprouvé un visible affaiblissement, et dans les Conseils de Ministres il y a quelque chose de changé"⁽⁴¹⁾.

"L'homme que je propose..."

Op 21 mei 1915 engageerde koning Albert zich tegenover de voorzitter van de Kamer en tegenover zijn ministers om de samenstelling van het kabinet ongewijzigd te laten. Ruim veertien dagen later, op 8 juni, drukte de koning tegenover de Broqueville de wens uit dat Eugène Beyens zou worden aangesteld als interimaris van Buitenlandse Zaken. Hoe valt die wens te rijmen met zijn eerder ingenomen standpunt? De literatuur geeft daar geen antwoord op. Integendeel, Beyens verschijnt er, zoals gezegd, als een *deux ex machina*. Om een antwoord te vinden op die vraag hebben we ons opnieuw verdiept in de beschikbare archieven en in de pers. We zijn tot de bevinding gekomen dat er twee elementen zijn, die tot op heden niet in rekening werden genomen, nl. de opwindings in de kabinetsraad als gevolg van de diplomatieke instructies van 23 mei en de kabinetswijziging in het Verenigd Koninkrijk.

Julien Davignon, minister van Buitenlandse Zaken sinds 1907, bijna zestig bij het uitbreken van de oorlog, was in september 1914 tijdens het beleg van Antwerpen getroffen door een beroerte, waarvan hij niet volledig was hersteld. "Mal remis de son alerte de santé", aldus zijn zoon, was hij

(40) Daarover schrijft een geïrriteerde Liebaert op 8 juni: "[...] moins que jamais nous n'avons de rapports avec ce journal qui joue ici un rôle abominable. Encenser 2 ou 3 Ministres, en attaquer ouvertement d'autres quand il ne les persécute pas par préterition, et enfin exalter à toute occasion des membres de l'opposition tel est son programme pour arriver à un ministère mixte qui est une conception des fortes têtes de sa rédaction". Liebaert (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 8 juni 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 103.

(41) Liebaert (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 8 juni 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 103. Volgens Schepens was de Broqueville niet gewonnen voor een regeringsuitbreiding, want op 2 juni, aldus de auteur, maakte Neuray tegenover de Broqueville zijn beklag over de campagne in die zin van *L'Indépendance belge* (o.c., p. 32 noot 28 met verwijzing naar ARA, Papieren de Broqueville, 165). Die bewering is ongegrond. Uit de brief in kwestie – gedateerd 7 juni en niet 2 juni – valt niet op te maken dat Neuray tegen zo'n kabinet gekant is, wel dat hij aanstoot neemt aan wat hij een "campagne" van de *Indépendance* noemt. Overigens betreft het hier een standpunt van Neuray en niet van de Broqueville.

in Le Havre aanbeland⁽⁴²⁾. Zijn wankelende gezondheid was echter slechts één element in het dossier dat in juni 1915 op tafel lag. Er was, zo kan men tussen de lijnen lezen, het gevoel dat de minister niet was opgewassen tegen een taak, die sinds het uitbreken van de oorlog niet alleen complex, maar voor de toekomst van het land ook van vitaal belang was geworden. Paul Segers, zijn collega in de regering, drukt dat in zijn memoires vriendelijk uit. “Lorsqu’éclata la guerre il garda tout son sang-froid. Mais son extrême modestie le fit douter de lui-même, et il lui fallut parfois l’encouragement du Premier Ministre, le baron de Broqueville pour le soutenir dans une tâche difficile”⁽⁴³⁾. Bij het Duitse ultimatum van augustus 1914 had Davignon spontaan een beroep gedaan op de hulp van professor Jules Van den Heuvel, minister van staat, oud-minister van Justitie en gereputeerd kenner van het internationaal recht, die hem sindsdien als naaste adviseur had bijgestaan en de regering naar Le Havre was gevolgd. Op 28 februari 1915 was Van den Heuvel echter tot ambassadeur bij het Vaticaan benoemd en stond Davignon er opnieuw alleen voor.

Er zijn duidelijke aanwijzingen dat Davignon er begin juni 1915 de brui wilde aan geven. Dat leiden we af uit de verslagen van de kabinetsraad, of althans uit de fameuze notities van minister Joris Helleputte bij die vergaderingen⁽⁴⁴⁾. Van de kabinetsraad in die periode, het weze terloops opgemerkt, moet men zich niet al te veel voorstellen. Tot januari 1916 was er geen vooraf vastgelegde agenda en werden evenmin notulen opgesteld. Soms beschikken we over niet meer dan een uitnodiging. Helleputte bewaarde ze allemaal in zijn uitgebreid archief en zo weten we dat de kabinetsraad bijeenkwam in Le Havre op 2 en 4 juni, en vervolgens op 14 en 17 juni 1915. De minister maakte meestal aantekeningen ter zitting, en dat deed hij ook bij de genoemde vergaderingen. Zijn notities zijn een dankbare bron, maar ze zijn moeilijk leesbaar en bovendien hebben we geen zekerheid dat ze een discussie volledig weergeven. Toch menen we het volgende te kunnen reconstrueren. Op 2 juni – nota bene de eerste vergadering sinds 6 mei – discussieerden de ministers over de polemiek tussen *L’Indépendance belge* en de *XX^e Siècle*, gaf de regeringsleider mededeling van de brief van de koning van 21 mei en van enkele andere brieven, werd Henry Carton de Wiart, minister van Justitie, door zijn collega’s geïnterpelleerd over zijn omstreden toespraak in

(42) Henri DAVIGNON, *La première tourmente 1914-1918*, Brussel-Parijs, 1947, p. 123. De schrijver Henri Davignon was de jongste zoon van de minister en tot aan het uitbreken van de oorlog ook zijn secretaris; hij verbleef tijdens de oorlog in Londen waar hij belast was met een propagandabureau. “Sauf Davignon qui a eu un assez vilain accroc, tous sont bien ici”, schreef de Broqueville op 6 oktober 1914 vanuit het belegerde Antwerpen aan Henry Carton de Wiart, op missie in de Verenigde Staten (ARA, Papieren Carton de Wiart, 659). In de oorlogsmemoires van minister Paul Segers (zie volgende noot) vernemen we dat minister Davignon werd getroffen door een kleine beroerte. Volgens de Broqueville – in zijn brief aan de koning – was daar in juni 1915, behalve “la rapidité d’élocution”, niets meer van te merken.

(43) Memoires Paul Segers, p. 31; ARA, Papieren Segers.

(44) Uitnodigingen, verslagen (na januari 1916) en notities van Helleputte bij de kabinetsraad van april 1915 tot november 1918 in ARA, Papieren Schollaert-Helleputte, 610. De notulen van de ministerraad (vanaf januari 1916) zijn digitaal beschikbaar op de site van het Algemeen Rijksarchief.

Lyon op 15 mei, en gaf de Broqueville tenslotte toelichting bij zijn voorstel om een "regeringscommissie" op te richten (daarop komen we verder terug). Van een discussie over de positie van Davignon of de aanstelling van Beyens is er geen spoor.

Twee dagen later, op 4 juni, kwam de kabinetsraad opnieuw bijeen. De Broqueville maakte er melding van de brief die hij zopas van Paul Hymans had ontvangen, gedateerd 1 juni, waarin de Belgische ambassadeur in Londen meedeelde dat hij de diplomatieke instructies van 23 mei had ontvangen ("j'ai reçu des instructions partielles"), met een begeleidende brief van Buitenlandse Zaken die hem tot de grootste discretie verplichtte. "C'est le système de l'abstention et de l'effacement", aldus Hymans, die duidelijk ongelukkig was over die aanpak⁽⁴⁵⁾. De ministers – met uitzondering van Broqueville en Davignon – waren allen verbaasd zowel over de aanpassing van de instructies als over de inhoud van die begeleidende brief. Hij bleek te zijn opgesteld door baron van der Elst, secretaris-generaal van het departement, in overleg met de koning. Jules Renkin, minister van Koloniën, maakte zich kwaad over deze gang van zaken⁽⁴⁶⁾. Er ontstond commotie rond de tafel. Wat er op die vergadering precies gebeurde, is niet duidelijk. Maar Helleputte eindigt zijn notities als volgt: "Davig[non:] Question pour partir". De interpretatie die we in het licht van de voorafgaande discussie aan die aantekening geven, is de volgende. Davignon kwam op de vergadering van 4 juni in het gedrang door de fameuze instructies van 23 mei. Hij had de zaak niet volledig in handen. Hij moest zich verantwoorden tegenover zijn collega's. Op dat ogenblik heeft hij zijn wankelende gezondheid ingeroepen en de wens uitgedrukt om te kunnen vertrekken. "Question", het is geen verzoek (*demande*) van een derde persoon, het is een vraag (*question*) die Davignon zelf opwerpt: kan ik vertrekken? Of de vermoeide Davignon alleen een kuur wilde volgen (wat hij enkele weken later effectief zal doen) dan wel de regering verlaten, valt uit de aantekening evenwel niet op te maken. Wat er ook van zij, onze conclusie luidt dat het incident van 4 juni de Broqueville verplichtte een oplossing te zoeken voor een probleem. Drie dagen later, op 7 juni, had hij een onderhoud met de koning in Houtem en legde hij de kwestie op tafel. Verrast zal Albert niet zijn geweest. Enkele dagen tevoren had hij in De Panne de socialist Jules Destrée ontvangen. Die kwam verslag uitbrengen over zijn reis naar Italië. Destrée had geen blad voor de mond genomen en vrijpostig gesproken over het ongenoegen dat heerste over de regering en over "l'insuffisance de certains ministres, notamment des Affaires étrangères"⁽⁴⁷⁾.

Zoals gezegd, had koning Albert op 21 mei zijn vertrouwen bevestigd in het katholieke kabinet. Het lijkt er echter veel op dat hij te vroeg kleur had bekend. De dag tevoren immers, op 20 mei, kondigde de Britse premier Asquith in Londen een verruiming aan van zijn liberale kabinet, dat op 25 en 30 mei inderdaad werd aangevuld met conservatieve politici. Naast andere

(45) Hymans (Londen) aan Broqueville, 1 juni 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 120.

(46) Zijn oudste zoon, Paul Renkin, was een maand tevoren gesneuveld aan het front.

(47) Jules DESTREE, *Souvenirs des temps de guerre. Édition annotée*, Michel DUMOULIN, ed., Leuven, 1980, p. 192-193. Het onderhoud vond plaats op 2 juni 1915.

benoemingen werd de conservatieve Robert Cecil *under secretary of state* van de liberale minister van Buitenlandse Zaken Edward Grey. We onderstrepen dat het hier ging om een onverwachte evolutie. Wanneer Asquith de aankondiging deed op 20 mei, verraste hij zowel zijn partijgenoten als de oppositie. De herschikking had hij de dagen voordien achter de schermen geregeld met Bonar Law, leider van de conservatieven⁽⁴⁸⁾. Uiteraard was die kabinetswijziging groot nieuws in de pers. Het in Londen verschijnende liberale dagblad *L'Indépendance belge* greep de aankondiging aan om een campagne te starten voor "un gouvernement national". Als de liberalen in Londen de conservatieven toelieten tot het kabinet, waarom zouden de conservatieven in Le Havre dan niet openstaan voor de oppositie? De campagne van de *Indépendance* wordt in de literatuur wel vermeld, maar zonder veel aandacht en vreemd genoeg ook losgekoppeld van de Britse context⁽⁴⁹⁾. En die Britse context had wel degelijk haar belang. Op 1 juni 1915 kon men bovendien in dezelfde krant lezen: "L'État de santé de sir Edward Grey. L'éminent ministre des Affaires Etrangères, souffrant de surmenage et d'une légère affection des yeux, a décidé de prendre quelques jours de repos. Ses fonctions seront exercées intérimairement par lord Crewe". Sir Grey werd wegens zijn gezondheidstoestand op het Foreign Office tijdelijk vervangen door zijn partijgenoot Robert Crewe-Milnes, *Lord president of the council*. Het is tegen die achtergrond dat de onverwachte benoeming van Beyens moet worden geplaatst. In het klad van de brief van 8 juni 1915, waarin de koning Beyens naar voren schuift als interimaris, lezen we in het handschrift van zijn secretaris Ingenbleek: "Pourquoi ne pas nous inspirer de ce qui vient de se faire en Angleterre? Sir Grey est [fatigué] par un travail absorbant; il quitte momentanément son poste et y est remplacé par un int^f. Voilà, en vérité, notre solution"⁽⁵⁰⁾. Die passage werd geschrapt omdat, zo denken we, de koning wel de idee van het interimaat wilde benadrukken, maar elke allusie op een "nationale regering" wilde vermijden.

Op 7 juni 1915 bogen de koning en de regeringsleider zich dus over de situatie van minister Julien Davignon. Een week tevoren hadden beide mannen elkaar gesproken over de dysfuncties in de regering, maar niet over het gebrek aan leiding op Buitenlandse Zaken. De dagboek aantekening van

(48) Over de vorming van het nieuwe kabinet, met een genuanceerde bespreking van de motieven: Martin D. PUGH, "Asquith, Bonar Law and the First Coalition", in *The Historical Journal*, vol. 17, 1974, p. 813-836. Met dank aan collega Johan Verberckmoes.

(49) In de literatuur worden de geruchten waarnaar Helleputte verwijst en de campagne van de *Indépendance* ten onrechte op één hoop gegooid. De krant reageert met haar campagne op de herschikking van het Britse kabinet. Die herschikking wordt pas aangekondigd op het ogenblik dat de koning door Helleputte gedwongen wordt kleur te bekennen. De campagne van de *Indépendance* startte op 20 mei; het laatste artikel dateert van 19 juni. Was ze geïnspireerd door minister van staat Paul Hymans, leider van de liberale oppositie en sinds maart 1915 Belgisch ambassadeur in Londen? Als men zijn brieven aan de Broqueville (20 en 23 mei, 14 juni) mag geloven, is het antwoord neen. Hymans heeft het daarin over "cette polémique irritante et inopportune" van de *Indépendance* en beweert zowel directie als journalisten aangemaand te hebben daarvan af te zien. "J'espère arriver à quelques résultats. Mais comment brider l'imagination des uns et corriger l'irréflexion des autres. On n'enseigne pas le sens politique" (ARA, Papieren de Broqueville, 120, citaat 14 juni).

(50) Klad *manu* Ingenbleek, 7 juni 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35.

de koning, noch de aide-mémoire van de Broqueville voor dat onderhoud van 28 mei vermeldt daar iets over⁽⁵¹⁾. Na het gesprek van 7 juni echter noteert Albert in zijn dagboek: "Conflit avec M. de Broqueville concernant l'incapacité de M. Davignon à continuer à occuper le Ministère des Affaires étrangères et la nécessité de placer, intérimairement au besoin, un bon diplomate comme le baron Beyens. Deux lettres écrites au chef de Cabinet pour préciser la question"⁽⁵²⁾.

Wie heeft het probleem-Davignon op 7 juni aangesneden: de koning dan wel de Broqueville? Uit hetgeen vooraf gaat (de discussie op de kabinetsraad van 4 juni) en uit hetgeen volgt (de briefwisseling tussen de koning en de Broqueville) kunnen we niet afleiden dat het initiatief van de koning kwam, integendeel. Albert schrijft immers 's anderendaags: "Vous m'avez signalé, à différentes reprises... Dans ces conditions, après avoir bien réfléchi à vos propositions, je me suis arrêté à la solution suivante. Votre projet serait de mettre le baron Beyens, nommé au préalable ministre d'Etat, à côté de M. Davignon"⁽⁵³⁾. De regeringsleider zou met andere woorden op 7 juni voorgesteld hebben om baron Beyens als adviseur aan Davignon toe te voegen en hem met het oog daarop tot minister van staat te benoemen. Anderzijds lijkt het aannemelijk dat de Broqueville in het onderhoud reageerde op een ander voorstel van de koning, nl. om Davignon als minister te vervangen door Beyens. In die hypothese, die ons de juiste lijkt, zou de Broqueville het perspectief van Beyens als minister meteen hebben gecounterd door een compromisvoorstel: Beyens benoemen als minister van staat. Dat zou men kunnen afleiden uit de latere brief van 22 juni waarin de regeringsleider, nadat hij met Davignon had gesproken, voorstelt terug te keren "vers la pensée initiale de Votre Majesté", te weten het ontslag van Davignon en zijn vervanging door Beyens; en uit het antwoord van de koning, die vasthoudt aan "la combinaison qui est résultée de nos échanges de vue"⁽⁵⁴⁾.

(51) *Albert 1^{er}. Carnets de guerre*, p. 199-200. Aide-mémoire *manu* de Broqueville voor dit onderhoud vermeldt volgende onderwerpen: "Guerre Congo/Discours Carton [...] /Lettre Roi à Ministres – redemander lettre Helleputte/Lettre Hymans – opinion Huysmans/Lettre princesse Napoléon/Grenades à main – mortiers – gros canons/Poudrerie Angleterre/Cas Van Halteren/Mules/Constitution de la commission gouvernementale/ Incident Schollaert/Insigne pour réformés" (z.d.; ARA, Papieren de Broqueville, 372).

(52) *Albert 1^{er}. Carnets de guerre*, p. 201. Die aantekening draagt foutief de datum van 5 juni, maar is waarschijnlijk te dateren op 10 juni. De ordonnansofficier vermeldt in zijn dagelijks ingevulde agenda geen ontmoeting met de Broqueville op 5 juni, maar wel op 7 juni: "à 16 ½ heure le Roi voit le Ministre de la Guerre à Houthem" (AKP, Arch.be/koninklijkpaleis). De Broqueville verwijst in zijn brief van 9 juni naar "avant-hier". Tussen 7 en 13 juni (de eerst volgende aantekening in zijn dagboek) schreef Albert twee brieven aan de Broqueville in verband met Davignon, nl. op 8 en op 10 juni. De uitgever van het dagboek heeft dat probleem niet opgemerkt.

(53) Zie noot 57 voor deze brief.

(54) Broqueville aan Albert, 22 juni 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35. Albert aan Broqueville, 22 juni 1915; THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., *o.c.*, nr. 429, p. 588. Die hypothese – dat de koning tijdens het gesprek een eerste voorstel deed en dat de Broqueville reageerde met een tegenvoorstel – vindt ook bevestiging in het feit dat de Broqueville pas in zijn reactie op de brief van de koning van 8 juni argumenten aanbrengt voor zijn formule. "Et ici je me permets d'ouvrir une parenthèse, car je vois par la lettre du Roi, qu'il est un fait (non sans importance en l'espèce) que Votre Majesté ignore". Daarop weidt de Broqueville uit over de rol van Van den Heuvel als adviseur van minister

De naam van ambassadeur Eugène Beyens was voor juni niet opgedoken als mogelijke kandidaat voor de post van Buitenlandse Zaken. Zowel de regering als de koning had de diplomaat links laten liggen na zijn gedwongen vertrek uit Berlijn. Beyens hield zich in Parijs onledig met het schrijven van boeken en artikelen. In januari 1915 liet Davignon de naam van Beyens vallen als mogelijk ambassadeur in Londen. Dat was een geïrriteerde reactie op het voorstel van de Broqueville om de *politicus* Hymans op die post te benoemen⁽⁵⁵⁾. De koning was evenmin gehaast om zijn gewezen medewerker te ontmoeten. Het duurde tot 24 april 1915 vooraleer hij Beyens uitnodigde voor een onderhoud in De Panne. Dat was *nota bene* een week nadat de ministerraad een akkoord had bereikt over de fameuze diplomatieke instructies. Op 30 april redigeerde Beyens een rapport ten behoeve van de vorst. Zijn ideeën spoorden sterk met die van de koning en daarin moet ongetwijfeld een belangrijke reden voor het vorstelijk aandringen worden gezocht. De diplomaat was een overtuigd voorstander van het behoud van België's neutraal statuut tijdens de oorlog, en van een aangepaste vorm van neutraliteit na de oorlog. Territoriale aanspraken vond hij voorbarig⁽⁵⁶⁾. Een echte vertrouweling van de koning was hij echter niet, ook al noemde de Broqueville hem in 1916 "l'homme du roi". Dat kan men afleiden uit hun relatie sinds 1912, en uit hun stroeve betrekkingen tijdens zijn ministerschap.

De formule van de Broqueville kreeg tegenwind van de koning, niet tijdens het gesprek, maar nadien: *après avoir bien réfléchi*. In de brief die hij daags na het onderhoud schreef noemde Albert het voorstel onwerkbaar omdat Davignon moeilijk een diplomaat, en dus een ondergeschikte, als zijn voogd kon erkennen: "Votre projet serait de mettre le baron Beyens, nommé au préalable ministre d'Etat, à côté de M. Davignon. Ce serait là une moyenne mesure qui aggraverait encore la situation. Le ministre des Affaires étrangères ne pourrait admettre qu'on lui donnât une sorte de tuteur dans la personne d'un de ses subordonnés: il a trop le sens de la dignité pour souscrire à une pareille transaction. D'autre part, il est indispensable que celui qui dirige effectivement un département ait à la fois l'autorité et la responsabilité; sans ces prérogatives, aucune œuvre sérieuse ne peut être faite". De koning – met het Britse voorbeeld voor ogen, zo weten we intussen – stelde voor om Beyens als interimaris te benoemen. "M. Beyens ... réunit toutes les qualités pour interpréter, vis-à-vis de l'étranger, la politique du gouver-

Davignon. Davignon zou na diens vertrek Beyens hebben voorgesteld, maar dat voorstel zou op het verzet van zijn collega's zijn gestuit. "Je crois me rappeler que, ce qui arrêta surtout ce furent les conditions dans lesquelles le B^{on} avait quitté la Cour et la nécessité de la collaboration intime avec le Souverain". Zie noot 58.

(55) Davignon aan Broqueville, 7 december [moet zijn: januari] 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35. Door Broqueville overgemaakt aan de koning, 9 januari 1915; *ibidem*.

(56) BEYENS, *o.c.*, p. 23-28. De datum van dat onderhoud kennen we uit het dagboek van de ordonnansofficier (AKP, Arch.be/koninklijkpaleis). Zie ook Beyens aan Albert, 21 juni 1915; AKP, Secretariaat Albert en Elisabeth, 39. Over de neutraliteit, naast de al geciteerde werken: Henri HAAG, "Le mémoire de Léon Arendt et les Conseils des ministres d'août 1914", in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, vol. 174, 2008, p. 167-257. Over Beyens: p. 225-232.

nement. Nommons-le d'abord, comme vous le proposez, ministre d'Etat", schreef Albert aan de Broqueville; "*en cette qualité*, rien ne s'oppose à ce qu'il soit désigné comme intérimaire aux Affaires étrangères: il y a de cela de nombreux précédents dans notre histoire politique"⁽⁵⁷⁾. We cursiveren de zinsnede: *en cette qualité*. De koning wenste Beyens in zijn hoedanigheid van minister van staat met het interim te belasten. Aan Davignon zou een verlof worden toegekend.

De Broqueville was verrast door de wending die de koning aan zijn oorspronkelijk voorstel gaf. Hij kroop onmiddellijk in zijn pen om zijn bezwaren te laten kennen en de koning te waarschuwen tegen de voorgestelde formule. Hij minimaliseerde de gezondheidsproblemen van Davignon, loofde diens kwaliteiten en verdiensten, en wees op de problemen die de aanstelling van Beyens als interimaris in het leven zou roepen. Anders dan de koning vreesde, was de formule met de adviseur wel werkbaar, want Davignon stond er zelf achter en ze was al toegepast met Van den Heuvel. Beyens belasten met de effectieve verantwoordelijkheid daarentegen zou problemen creëren in het kabinet. Zijn gezag als regeringsleider was te verzwakt om aan het kabinet "*une personnalité qui lui est aussi antipathique que celle-ci*" op te dringen⁽⁵⁸⁾. Broqueville was tegen Beyens' interimaat gekant, maar hij opperde politieke, en geen constitutionele bezwaren.

Wat was er zo antipathiek aan baron Beyens? Welke bezwaren kon de regeringsleider verwachten van zijn collega's? "Le Baron Beyens, aldus zijn zoon, n'était ni parlementaire, ni politicien, il n'était même point, quoique catholique pratiquant, membre du parti catholique, jugeant qu'il était préférable qu'un diplomate gardât en politique interne toute son indépendance d'esprit. L'introduire au Conseil c'était y admettre un élément étranger, à quoi répugnaient les ministres, habitués à gouverner entre hommes du même bord, et si l'on peut dire, du même métier"⁽⁵⁹⁾. De katholieke ministers vertrouwden Beyens niet. Zij waren niet vergeten dat hij in 1911 als medewerker van de koning in de crisis die leidde tot de val van het kabinet Schollaert in nauw contact had gestaan met de kopstukken van de liberale partij⁽⁶⁰⁾.

(57) Albert aan Broqueville, 8 juni 1915; THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., *o.c.*, nr. 426, p. 581-2. Het klad *manu* Ingenbleek draagt de datum van 7 mei (verbeterd in: juni) 1915; de minuut van 6 juni 1915. Het gaat hier om schrijffouten: het klad werd opgesteld op 7 juni, de minuut op 8 juni 1915.

(58) Broqueville aan Albert, 9 juni 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35. THIELEMANS & VANDEWOUDE brengen een verkeerde voorstelling van zaken door het verzet tegen Beyens in deze brief te beschouwen als een stellingname van het kabinet. "Broqueville (...) n'ignorant pas le but réel que poursuivait Albert, allait tenter de faire échouer la manœuvre. Il s'assura facilement la coopération de ses collègues et leur rappelant que Beyens, lorsqu'il était au Palais, passait pour un fervent partisan d'un gouvernement libéral" (*o.c.*, p. 110). Dat komt door de verwarring van de kabinetsraad van 2 juni en 2 juli (zie daarvoor noot 83).

(59) BEYENS, *o.c.*, p. 31.

(60) Paul HYMANS, *Mémoires*, uitgegeven door Frans VAN KALKEN en John BARTIER, Brussel, s.d., p. 37-41. Zie ook THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., *o.c.*, p. 110; en HAAG, *Comte de Broqueville*, *o.c.*, p. 357. In de door ons geconsulteerde bronnen hebben wij het etiket "liberaal" niet teruggevonden.

Jules Van den Heuvel beschouwde hem zelfs als een lid van de oppositie⁽⁶¹⁾.

Nu was het de beurt aan de koning om zich gedwarsboemd te voelen. In een scherpe brief herhaalde hij dat Davignon niet langer in staat was zijn taak uit te voeren op een cruciaal moment van de oorlog. Hijzelf, de koning, moest zijn verantwoordelijkheid nemen. Hij beriep zich op zijn grondwettelijk prerogatief om een minister te benoemen. "L'homme que je propose, en vertu de mon pouvoir constitutionnel, est le meilleur de nos diplomates". Hij maakte daarbij zijn persoonlijke mening onderschikt aan het algemeen belang (kennelijk zinspelend op het feit dat hij zelf indertijd Beyens wegens meningsverschillen als zijn medewerker had ontslagen en nu bereid was hem terug op te vissen) en hoopte van de ministers hetzelfde. Hij eindigde met een verwijzing naar zijn antwoord op de brief van Helleputte: meer dan zijn vertrouwen bevestigen in de regering kon hij niet⁽⁶²⁾. Tegenover de uitdrukkelijke wil van de koning moest de Broqueville wel toegeven, of zijn ontslag indienen. Hij verkoos het eerste en reageerde prompt. "Le Roi peut être certain que je m'efforcerai de réaliser le programme qu'Il me trace en m'ingéniant à éviter toute amertume et tout froissement"⁽⁶³⁾.

De briefwisseling tussen de koning en de Broqueville van 8-11 juni 1915 behoorde tot het *colloque singulier*. Nu was het aan de regeringsleider om de zaak te regelen en minister Davignon en het kabinet in te lichten. Zou hij zich daarbij verschuilen achter de wil van de koning? De Broqueville beseftte het delicate van zijn opdracht en besloot om eerst de zoon van de minister, Jacques Davignon, op de hoogte te brengen. Jacques Davignon was een diplomaat op post in Londen onder Hymans, maar hij was ook de gewezen secretaris van de Belgische legatie in Berlijn onder Beyens. Hij bevond zich op dat ogenblik in Le Havre en stond op het punt te vertrekken naar Londen. De Broqueville nam hem in vertrouwen op 15 juni⁽⁶⁴⁾. De regeringsleider wilde allicht vermijden dat Jacques Davignon de beslissing

(61) Namelijk wanneer de Broqueville in december 1915 voorstelde om de ministers van staat van de oppositie op te nemen in de regering. Van den Heuvel noemde dat plan voorbarig en gevaarlijk. Overigens was hij van mening dat de oppositie al op twee manieren participeerde aan de regering, door de deelname van de ministers van staat aan de Conseil général en door de aanwezigheid van Beyens in de ministerraad: "L'opposition intervient aussi dans le gouvernement d'une manière plus immédiate et plus agissante par la présence du Baron Beyens au Ministère des Affaires Étrangères" (Van den Heuvel (Rome) aan Broqueville, 20 december 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 376). Dezelfde opvatting in een brief aan van der Elst: "L'opposition n'a-t-elle pas un représentant aux Aff. Etr.?" (Van den Heuvel (Rome) aan van der Elst (Le Havre), 20 december 1915; ARA, Papieren van der Elst, 122).

(62) Albert aan Broqueville, 10 juni 1915; THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., o.c., nr. 427, p. 582-3.

(63) Broqueville aan Albert, 11 juni 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35. De ordonnansofficier noteert op 12 juni: "à 16 heures lettres du M. de la Guerre concernant sa situation vis à vis du M. des affaires étrangères" (AKP, Arch.be/koninklijkpaleis). Zo'n aanduiding is zeldzaam.

(64) Dat blijkt uit de brief van Jacques Davignon aan de Broqueville, gedateerd "mardi", en duidelijk geschreven voordat zijn vader op de hoogte was gebracht (zie volgende noot). "Mardi" is dan dinsdag 15 juni. We weten met zekerheid dat Jacques Davignon op 14 juni in Le Havre was, want minister Van de Vyvere schrijft die dag in de marge van de brief aan zijn vrouw in Folkestone: "J'écris vite, vite, p.c.q. Jacques Davignon se charge de ma lettre" (KADOC, Papieren Van de Vyvere, 6.5.1).

via derden zou vernemen op de ambassade in Londen en hoopte dat de zoon zijn vader enig comfort zou kunnen bieden. Hij verborg niet dat de beslissing door de koning was genomen⁽⁶⁵⁾. Over de inhoud van de gesprekken die de Broqueville vervolgens met de minister van Buitenlandse Zaken voerde, weten we weinig, tenzij dat Julien Davignon zich "diep vernederd" voelde – woorden van de Broqueville – en onmiddellijk ontslag wilde nemen.

Lichtte de regeringsleider ook de kabinetsraad in die op 14 juni bijeen kwam? Neen, zolang hij niet met minister Davignon persoonlijk had gesproken, was dat onkies. En uit de dwingende chronologie weten we dat de Broqueville dat laatste pas deed na zijn gesprek met Jacques Davignon, dus ten vroegste op 15 juni⁽⁶⁶⁾. Toch kwam op de vergadering van 14 juni het vertrek van Davignon ter sprake. De zeer fragmentarische notities van Helleputte openen met de volgende passage. "Segers rac[onte] incid[en]t Davig[non] lettre/Dav[ignon] dit partir: 4 août ou à la rentrée, mais pas maintenant/Br[oquevi]lle tout ministère", en na een blanco passage: "Dav[ignon] Anvers/Carlton insiste pour qu'il reste Conseil maintenant". Het is duidelijk dat Davignon zelf in de eerste veertien dagen van juni over zijn vertrek heeft gesproken. Op 14 juni was dat echter nog een vertrek "op termijn". Nadat de Broqueville hem had ingelicht over het geplande interimaat, wilde Davignon "onmiddellijk" vertrekken.

Op 22 juni nam de Broqueville opnieuw schriftelijk contact met de koning en stelde hem voor drie besluiten te ondertekenen: één om aan Davignon ontslag te geven wegens gezondheidsredenen, één om Beyens tot minister van Buitenlandse Zaken te benoemen, en één om Davignon tot minister van staat aan te stellen. Die formule viel volgens de Broqueville te verkiezen boven het behoud van Davignon als titularis "op rust" en de aanstelling van Beyens als minister van staat en interimaris. Het valt op te merken dat het nieuwe voorstel inderdaad het voordeel van de duidelijkheid bood en bovendien grondwettelijk volledig correct was. De Broqueville eindigde zijn brief met de mededeling dat Davignon blijk had gegeven van edele gevoelens maar – zoals we al hebben vermeld – diep gekwetst was⁽⁶⁷⁾. Dat laatste nam Albert

(65) "Trop étouffé en apprenant une nouvelle à laquelle j'étais loin de m'attendre, je crains de ne vous avoir pas suffisamment dit combien mon père va souffrir en apprenant la décision qui a été prise à son égard. Vous savez mieux que moi pourquoi mon père fait partie du cabinet actuel & je ne puis m'empêcher de remarquer que si on jugeait mon père insuffisant à sa tâche on aurait pu le lui dire plus tôt. Mon père n'a jamais tenu à son portefeuille et il est vraiment pénible pour un homme qui s'est dévoué pendant 9 ans de se voir mis à l'écart à un moment où une retraite est particulièrement humiliante. Il faut vraiment tout le patriotisme que les circonstances commandent pour accepter pareille situation. Tout cela vous le savez comme moi & si je vous le rappelle c'est uniquement pour vous prier d'user dans *la démarche qui vous est imposée* [onze cursivering] de tous les ménagements possibles. Plus que jamais je compte sur l'attention que vous voulez bien nous témoigner. Je pars car sinon mon père se douterait que j'ai été mêlé à toute cette triste histoire. De plus je veux le laisser libre de prendre la décision qui lui plaira" (Jacques Davignon aan Broqueville, "mardi"; ARA, Papieren de Broqueville, 375).

(66) Aan de koning schrijft hij op 22 juni: "Les nombreuses conversations que j'ai eues avec Mr Davignon m'ont ramené vers la pensée initiale de Votre Majesté, aussi n'ai je voulu parler à personne avant d'avoir revu le Roi" (brief in volgende noot). Secretaris-generaal van der Elst was voor 22 juni al op de hoogte: zie de briefwisseling in noot 89.

(67) Broqueville aan Albert, 22 juni 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35.

als uitgangspunt voor zijn onmiddellijke en korte repliek, waarin hij voet bij stuk hield. Hij was verheugd, zo liet hij weten, dat de Broqueville zich had verzoend met de kandidatuur van Beyens, betreurde dat Davignon gekwetst was en trok daaruit de conclusie dat het in de gegeven omstandigheden beter was dat Davignon zijn titel zou behouden. “Vous avez emporté du Havre l'impression, dites-vous, que M. Davignon est profondément humilié. J'en suis désolé car j'ai eu le désir de lui épargner toute atteinte à sa dignité personnelle; c'est la raison d'ailleurs de la combinaison qui est résultée de nos échanges de vue. Je persiste à croire qu'il serait préférable qu'il gardât la situation de ministre: ainsi il apparaîtrait aux yeux de tous qu'il n'a pas perdu notre confiance”⁽⁶⁸⁾. Of anders gezegd: Davignon zou aanblijven als minister, Beyens zou minister van staat worden en in die hoedanigheid interimaris van Buitenlandse Zaken, zoals de koning eerder had voorgesteld.

Om Davignon over de streep te trekken nodigde Albert hem uit naar De Panne. “Entretien pénible s'il en fut”, noteert hij in zijn dagboek op 24 juni. “M. Davignon, dans ces conditions, préfère se retirer tout à fait. Il trouve dans cette dualité une cause d'humiliation et de critique. Je lui représente que c'est la seule façon de sauvegarder sa dignité et d'éviter le mot crise au moment où il importe que le Ministère reste entier, uni et homogène. Il demande enfin à réfléchir”⁽⁶⁹⁾.

Waarom weigerde de koning hardnekkig het ontslag van Julien Davignon als minister? Om de gevoelens van de man te ontzien? Wij denken het niet, want alle voorgestelde formules waren even doorzichtig als vernederend. Albert kon trouwens scherp en koel uit de hoek komen. Een tot op heden onbekend incident illustreert dat. Toevallig op 19 juni in de voormiddag ontving de koning ambassadeur Hymans in De Panne. In de loop van het gesprek vernam Albert dat Buitenlandse Zaken nog geen stappen had ondernomen om via de ambassades van Parijs, Londen en Den Haag een enquête onder Belgische industriëlen in het buitenland te organiseren, zoals hij begin mei had gevraagd. Dat greep de koning aan om nog diezelfde dag minister Davignon een vermanende brief te sturen: waarom hebt gij mijn instructies niet uitgevoerd? Een verbauwereerde Davignon bood onmiddellijk

(68) Albert aan Broqueville, 22 juni 1915; THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., o.c., nr. 429, p. 588. De koning (in De Panne) en de Broqueville (in Saint-Pierre-Brouck tot oktober 1916) waren voor de verzending van hun brieven niet afhankelijk van een openbare postdienst. Zij beschikten over persoonlijke koeriers (motorrijders) die soms ter plekke wachten op een antwoord. Op 22 juni noteert de ordonnans van de koning: “Lettres importantes des ministres de la guerre et des affaires étrangères remises au roi” (AKP, Arch.be/koninklijkpaleis). De brief van Davignon is vermoedelijk de brief van 21 juni vermeld in noot 70.

(69) *Albert I^{er}. Carnets de guerre*, p. 205. Van dat gesprek horen we verder een echo in een notitie van secretaris-generaal van der Elst, die waarschijnlijk door zijn minister werd geïnformeerd. “M. Davignon (est allé) voir le roi et a demandé de donner sa démission immédiate. Le Roi s'y est refusé disant qu'il avait pris l'engagement de ne pas changer de ministère avant la Paix, qu'il croyait ne pouvoir le faire en raison de l'absence des chambres & le Roi craint la constitution d'un ministère de tous les partis politiques en ce moment. Il a la haine de Van der Velde”. In hoeverre dat laatste argument werd gebruikt *pour le besoin de la cause* valt moeilijk te achterhalen. Notitie *manu* van der Elst, z.d. (na de kabinetsraad van 2 juli 1915); ARA, Papieren van der Elst, 123.

zijn schriftelijke verontschuldiging aan⁽⁷⁰⁾. Waarom die – nodeloze – demarche van Albert als de dagen van de minister al geteld waren? Het lijkt er veel op dat de koning ten overvloede duidelijk wilde maken dat Davignon zijn taak niet (meer) aankon.

Waren er constitutionele redenen, zoals Schepens aanvoert? Daarmee verwijst deze auteur in feite naar de stelling van Helleputte dat tijdens de oorlog en zonder indicatie van het parlement geen wijziging aan de regering kon worden aangebracht⁽⁷¹⁾. Dat argument kon echter moeilijk worden ingeroepen om één minister wegens gezondheidsredenen te vervangen als er aan de algemene oriëntatie van het kabinet niets werd gewijzigd. De koning had zich op 21 mei wel verbonden om met de ministers waarmee hij Brussel had verlaten, naar het land terug te keren en was nu de gevangene van zijn eigen belofte. De koning wilde om politieke redenen Davignon niet uit, en Beyens niet in de regering en fixeerde zich daarom op dat ongewone statuut van een minister van staat belast met regeringsverantwoordelijkheid.

Albert versus Broqueville

Op 14 juni 1915 schreef Aloys Van de Vyvere aan zijn vrouw, die in het Engelse kuststadje Folkestone verbleef. "Je vais très bien, aldus de minister, mais la politique va plutôt mal. Nous avons de graves dissentiments". Meer details kon hij niet geven. Twee weken later, op 28 juni 1915, volgde een nieuwe brief en nu was Van de Vyvere wel concreter. "Le Roi est en brouille avec M. de Broqueville, p.c.q. il trouve qu'il a pris des allures trop dictatoriales. Chose curieuse, la victime du conflit est M. Davignon, qui de l'avis du Roi a été trop l'homme de M. de B[roqueville]. Le Roi veut qu'il prenne un congé de maladie, et qu'il soit remplacé ad intérim par le baron Beyens. En même temps, le Roi veut que les ministres traitent chacun ses affaires directement avec lui"⁽⁷²⁾. Dat is een bijzonder interessante mededeling, die bovendien het verband legt tussen twee problemen. De vervanging van Davignon was een onderdeel van een ruimer contentieux, namelijk de relatie tussen de koning en de regeringsleider. Het maakt duidelijk waarom de koning Beyens niet wilde als adviseur, maar als interimaris.

(70) Albert aan Davignon, 2 mei en 19 juni 1915 ("... de me laisser savoir la raison pour laquelle mes instructions ont été laissées sans suite"); AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), resp. nr. 145 en 391. Deze twee brieven van Albert zijn niet opgenomen in THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., *o.c.*, en zijn ons alleen bekend als klad. Davignon aan Albert, 21 juni 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 31.

(71) Dat betoogt ook Liebaert wanneer de Broqueville einde 1915 de regering wil uitbreiden met de ministers van staat van de oppositie. "Sans Parlement il n'y a qu'à maintenir purement & simplement le Ministère. C'est d'ailleurs le principe qu'on a appliqué en refusant la démission de Davignon" (Liebaert aan Van den Heuvel, 7 november 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 103).

(72) Van de Vyvere aan zijn echtgenote, 14 en 28 juni 1915; KADOC, Papieren Van de Vyvere, 6.5.1. Zie ook Valéry JANSSENS, *Burggraaf Aloys van de Vyvere in de geschiedenis van zijn tijd (1871-1961)*, Tielt, Lannoo, 1982, p. 101-103.

Sinds de Duitse invasie waren er spanningen tussen koning Albert en baron de Broqueville⁽⁷³⁾. De strijd tussen de minister van Oorlog en de koning-opperbevelhebber om de controle op de militaire verrichtingen was een belangrijk, maar niet het enige conflictpunt. Het ging ook en vooral om de aansturing en de oriëntatie van de politiek in oorlogstijd. Het constitutioneel evenwicht tussen de regering en de koning was verbroken door de afwezigheid van het parlement en de directe impact van de koning op het gebeuren aan het front. Door de fysieke verwijdering van de hoofdrolspelers was ook de coördinatie zoek. De koning verbleef met zijn familie in De Panne, op Belgisch grondgebied, de Broqueville had zijn standplaats in Saint-Pierre-Brouck bij de spoorweg van Bourbourg over de Franse grens en de andere ministers hadden hun toevlucht gezocht in de Normandische badplaats Sainte-Adresse bij Le Havre. Het was niet zo vreemd dat koning Albert, die als opperbevelhebber van het leger het meest direct met de oorlog werd geconfronteerd, zijn 'militaire inspanningen' niet door 'onverantwoordelijke' ministers geneutraliseerd wilde zien en het zwaartepunt van de besluitvorming dus niet graag zag verschuiven naar de Broqueville, die hij er bovendien van verdacht te veel onder de invloed van de Fransen te staan. Het was anderzijds evenmin vreemd dat de Broqueville als *chef du cabinet* leiding wilde geven aan de regering in oorlogstijd en daarbij de essentie van het parlementaire regime intact wilde houden, dat wil zeggen: de koning is onschendbaar en zijn ministers verantwoordelijk. De fysieke verwijdering droeg er toe bij dat een zeker wantrouwen dat al voor 1914 de relaties tussen koning Albert en de katholieke regering had overschaduwd, verder kon woekeren. Dat de persoonlijke raadgevers van de koning in zijn naaste omgeving verbleven en de ministers niet, droeg daar toe bij. Zoals gewoonlijk werd trouwens niet de koning zelf, maar de entourage gevisieerd in de kritiek op de gang van zaken. Die voornamelijk liberale kring bestond uit secretaris Jules Ingenbleek, de leden van het Militair Huis, generaal Harry Jungbluth en de protestantse majoor Émile Galet, aangevuld met ULB-professor Émile Waxweiler, directeur van het Institut Solvay, die in Londen verbleef maar in De Panne de deur plat liep. Geen van hen had het vertrouwen van de regering.

In maart 1915 had de koning moeten instemmen met de benoeming van Broquevilles kabinetschef, kolonel Wielemans, tot nieuwe stafchef van het leger; in april 1915 met de opruststelling van generaal Jungbluth. In mei 1915 kwamen er instructies aan de Belgische diplomaten op aandringen van de Broqueville en tegen de zin van de koning. Einde mei dan kwam de Broqueville op de proppen met een belangrijke hervorming, een systeem van commissies van politici en experts, die onder zijn leiding de heropbouw van het land zouden voorbereiden (steeds in de verwachting van een snelle terugkeer naar Brussel). De Broqueville was met dat plan niet over één nacht ijs gegaan. Het is ten onrechte als de literatuur, die overigens in het algemeen aan het eerste oorlogsjaar weinig aandacht besteedt, dat idee in enkele zinnen afdoet. De regeringsleider vertrok van de vaststelling dat de bestaande ministeriële departementen op een of andere wijze moesten samenwerken.

(73) Zie in dit verband vooral HAAG, *Comte de Broqueville*, in het bijzonder p. 232-239, 304-306.

“Nous avons à envisager une période chaotique, sans précédent dans l’histoire des peuples (...) Pour mener ce travail à bien, il convient de recourir à des méthodes nouvelles”⁽⁷⁴⁾. Broqueville sprak er over met de koning op 28 mei. Die reageerde onmiddellijk zeer kritisch. In zijn dagboek sneert hij naar de regeringsleider en noemt diens plan “un blanc-seing de pouvoir absolu auquel moi-même et aussi les autres ministres consentiraient à l’avantage unique de M. de Broqueville”⁽⁷⁵⁾. Dat is nu precies de sfeer waarin het gesprek van 7 juni over Davignon plaats vond.

Wanneer Van de Vyvere, die de portefeuille Financiën beheerde, daags na dat gesprek voor de controle op de staatsuitgaven aan de koning een interdepartementale commissie voorstelde met vertegenwoordigers aangeduid door hemzelf en door de “eerste minister”, zette Albert de puntjes op de i. Aan de regeringsleider kwam, aldus de koning op 14 juni in zijn geschreven repliek aan minister Van de Vyvere, geen eigen bevoegdheid toe. Ministers staan niet onder zijn leiding, maar regelen hun zaken direct met de koning: “Il n’y a pas de chef ou de président du Conseil en Belgique: c’est le souverain qui assume cette fonction. A la vérité, il existe une ‘dignité’ de chef du Cabinet et encore, ce titre n’a jamais figuré dans aucun acte officiel. Interprète seulement de la volonté collective du Conseil des ministres, le chef du Cabinet n’a aucun pouvoir ni aucune prérogative par lui-même; telle est la tradition monarchique et gouvernementale du pays”⁽⁷⁶⁾. Vertaald naar de zaak Davignon betekende dat twee dingen: Davignon was ziek, hij kon niet langer functioneren; maar een regeling die de Broqueville als regeringsleider meer invloed zou geven, wilde de koning ten alle prijze verhinderen.

De ministers van hun kant zaten tussen hamer en aambeeld. Zij tilden zwaar aan het verzet van de koning tegen de diplomatieke instructies. Maar tegelijk voelden sommigen zich beduveld door de Broqueville, die steeds meer bevoegdheid naar zich toe trok en die ze er bovendien van verdachten een nationaal kabinet te willen. Verscheidene ministers hadden fel geprotesteerd wanneer de Broqueville in april 1915 had voorgesteld om bepaalde bevoegdheden van de burgerlijke autoriteiten over te dragen aan het militair gezag, dus aan hemzelf als minister van Oorlog. De liberale krant *L’Indépendance belge*, die hoogte had gekregen van de onenigheid, sprak zelfs van een “militaire dictatuur”⁽⁷⁷⁾. In mei had een nieuw incident de

(74) Verschillende versies van het ontwerp-KB met memorie van toelichting in ARA, Papieren Schollaert-Helleputte, 613. De ministers werden hiervan individueel in kennis gesteld op 31 mei.

(75) *Albert I^{er}. Carnets de guerre*, p. 199-200. “Le Roi fit une réponse plein de sagesse”, aldus THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., o.c., p. 109. Wij denken het tegendeel. De constitutionele praktijk was het stadium van een koning met individuele ministers voorbij, en de oorlogsomstandigheden vereisten bovendien wat meer coördinatie dan normaal.

(76) Van de Vyvere aan Albert, 8 juni 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 145. Albert aan Van de Vyvere, 14 juni 1915; THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., o.c., nr. 428, p. 585-588. Zie ook Luc VANDEWEYER, “De ministerraad tegenover het staatshoofd. De grondwetsinterpretatie ten tijde van Leopold III”, in *Museum Dynasticum*, 2001, p. 72-89.

(77) Kritiek van Berryer (Binnenlandse Zaken), Van de Vyvere (Financiën), Helleputte (Landbouw en Openbare Werken) op de ministerraad van 7 april 1915 (*Albert I^{er}. Carnets de guerre*, p. 186). De *XX^e Siècle* (11 mei) verdedigde de maatregel: “Aussi, chacun estimera-t-il avec nous que, le jour où l’ennemi sera chassé du territoire, l’autorité

relaties binnen de regering vertroebeld. De regeringsleider had ongevraagd de chef van zijn burgerlijk kabinet benoemd tot directeur van *L'œuvre des mutilés*, een initiatief dat door kamervoorzitter Schollaert was genomen. Uit protest nam Schollaert onmiddellijk ontslag als voorzitter van het *Comité national des réfugiés*⁽⁷⁸⁾. Geen wonder dat niet alleen de koning, maar ook sommige katholieke politici het hadden over de dictatoriale allures van de Broqueville.

De gespleten houding van de ministers wordt goed weergegeven in de notities van Helleputte. Terwijl zij op 2 en 4 juni hun kritiek op de koning en zijn entourage niet onder stoelen of banken staken, deden de ministers op 14 en 17 juni hun best om het grote hervormingsplan van de Broqueville naar de haaien te helpen⁽⁷⁹⁾. De koning had ongetwijfeld zijn duit in het zakje gedaan door Berryer (29 mei), Helleputte (9 juni) en Segers (11 juni) naar De Panne te ontbieden en hen deelgenoot te maken van zijn bezorgdheid⁽⁸⁰⁾. Ontmoedigd liet de Broqueville aan Prosper Poulet, de minister van Kunsten en Wetenschappen die in Nederland verbleef, weten dat hij de kap over de haag wilde smijten⁽⁸¹⁾. Van de Vyvere, die zich best kon vinden in de Broquevilles plan en geen bezwaar had tegen diens leiderspositie, bleef nuchter. Aan zijn echtgenote vertrouwde hij toe: "Il est certain que M. de B[roqueville] a pris trop de galons. Mais j'aime encore beaucoup mieux avoir à faire à lui, qu'aux conseillers non responsables de

militaire, au fur et à mesure de notre avance, devra être souveraine dans toute la zone des armées". Dat lokte een reactie uit van *L'Indépendance belge* (19 mei). De krant vermeldde de onenigheid in de regering en verzette zich tegen de maatregel. "Le bloc enfariné d'une dictature militaire 'dans la zone des armées' ne nous dit rien qui vaille, car jusqu'où s'étendra cette 'zone' ?" Deze polemiekw kwam ter sprake op de kabinetsraad van 2 juni (cf. supra). Zie ook de eerder geciteerde brief van Liebaert van 8 juni 1915 die het, met verwijzing naar *XX^e Siècle*, heeft over de dictatuur van de Broqueville.

(78) Renkin aan Broqueville, 10 mei 1915; Carton de Wiart aan Broqueville, 10 mei 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 183.

(79) Notities van Helleputte bij de kabinetsraad van 2, 4, 14 en 17 juni 1915; ARA, Papieren Schollaert-Helleputte, 610. Van deze notities is tot nu toe een selectief gebruik gemaakt. Thielemans & Vandewoude verwijzen alleen naar de vergadering van 2 juni: "Broqueville allait s'efforcer de mettre au point une nouvelle organisation du Cabinet qui, selon son expression au Conseil du 2 juin, pourrait *couper bras et jambes aux personnes qui...* (entendez à l'entourage du Roi) et renforcer le gouvernement pour s'opposer à l'influence du Souverain" (*o.c.*, p. 570). Haag verwijst alleen naar de vergadering van 4 juni: "Étant donné les circonstances, déclara Broqueville au conseil du 4 juin, on doit louver" (*Comte de Broqueville*, p. 347). Zij verwijzen niet naar de vergadering van 14 en 17 juni.

(80) Dagboek van de ordonnansofficier; AKP, Arch.be/koninklijkpaleis. "Malheureusement Seghers intrigue et flatte beaucoup le Roi, et le Roi le gâte d'une manière ridicule" (Van de Vyvere aan zijn echtgenote, 28 juni 1915; KADOC, Papieren Van de Vyvere, 6.5.1).

(81) De brief van 27 juni was een week onderweg en Poulet antwoordde pas op 7 juli. Hij raadde de Broqueville ten stelligste af ontslag te nemen. Verder betreurde hij het verzet tegen diens hervormingsplan. "Je regrette que l'idée de conférences entre départements sur les affaires communes à plusieurs, n'ait pas prévalu (...) Des conférences interministérielles auraient pu atténuer ce que vous appeliez le latéralisme, c'est à dire précisément le défaut que les spectateurs reprochent à notre gouvernement exilé. Enfin!" (Poulet aan Broqueville, 7 juli 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 182).

l'entourage du Roi "(82). Hij had daar met de koning in alle vrijmoedigheid over gesproken.

De zaak-Beyens smeedde het gezelschap terug aaneen. De Broqueville moest tegenover de koning bewijzen dat hij gezag uitoefende over de ministers, de ministers wilden de positie van de Broqueville niet verzwakken tegenover de koning. Op 2 juli 1915 vergaderde de kabinetsraad in Le Havre. Er werden verschillende punten besproken, maar het proces-verbaal dat de Broqueville zelf opstelde, handelt uitsluitend over het ontslag van de minister van Buitenlandse Zaken⁽⁸³⁾. Davignon opende met het relaas van zijn gesprek met de koning en drukte zijn voornemen uit om onmiddellijk ontslag te nemen. De Broqueville verdedigde de formule waarover hij met de koning een akkoord had bereikt. Daarop volgde een heftig debat. Volgens Helleputte wenste de koning Beyens eigenlijk als titularis, maar verzweeg hij dat omdat hij trouw wilde blijven aan de beslissing die hij schriftelijk aan de ministers had meegedeeld. De minister van Landbouw en Openbare Werken was van oordeel dat de regering uit protest collectief ontslag moest nemen en drong herhaaldelijk aan op een stemming daarover. De Broqueville verzette zich daartegen. Segers verdedigde het oorspronkelijke voorstel, nl. de aanstelling van Beyens als adviseur, maar ook dat kreeg tegenwind van de Broqueville. Van de Vyvere maakte een heldere analyse van de situatie, en in de bewoordingen van het verslag herkent men de echo's van zijn recente briefwisseling en zijn gesprekken met de koning. Volgens hem ging het om de opvatting over de leiding van de regering. De koning duldde niet dat de Broqueville de leiding van het kabinet nam, hoewel dat volgens Van de Vyvere in een parlementair regime vanzelfsprekend was: "en réalité cet incident vise personnellement le chef du gouvernement; c'est contre lui qu'il est dirigé; on croit qu'un gouvernement est possible sans chef; cette opinion est en contradiction avec toute l'histoire politique comme avec tout ce qui se passe dans tous les pays à régime parlementaire. La politique que l'on veut suivre découvrira d'une façon dangereuse la Couronne et sera fatale à la Royauté elle même". Van de Vyvere werd bijgevallen door meerdere collega's, die het belangrijk vonden dat het kabinet zich solidair achter de Broqueville zou scharen. Als besluit van een bijna drie uren durend debat noteerde de regeringsleider drie punten: de raad stond unaniem achter zijn oorspronkelijk voorstel, te weten Beyens als minister van staat en adviseur van de minister van Buitenlandse Zaken; op twee leden na kon de raad instemmen met de weigering van het ontslag van Davignon en de toekenning van een verlof om gezondheidsredenen "étant entendu que le Ministre se retirera après sa cure"; tenslotte werd het idee van minister Van de Vyvere om Beyens minister van staat en onderstaatssecretaris te benoemen unaniem

(82) Van de Vyvere aan zijn echtgenote, 28 juni 1915; KADOC, Papieren Van de Vyvere, 6.5.1.

(83) "2 juillet 15. Procès verbal de la Réunion du Conseil", *manu* de Broqueville; ARA, Papieren de Broqueville, 375. THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., *o.c.*, p. 585 situeren deze vergadering op 2 juni. De datum van het bewuste verslag is ondubbelzinnig "juillet". De Broqueville citeert op deze vergadering trouwens uit zijn brief van 9 juni, wat elk misverstand over de datum uitsluit. De notities van Helleputte bij deze vergadering bevatten weinig meer dan de namen van de intervenianten.

aanvaard, "à la rentrée l'arrêté-loi serait sanctionné par la loi". Van de Vyvere benadrukte dat de koning geen oplossing zou aanvaarden die de Broqueville meer invloed zou geven: "ce que le Roi redoute surtout c'est la pression qui pourrait être exercée par le ministre de la guerre sur son collègue et que par conséquence toute solution qui ne débarrassera pas le Roi de cette crainte sera rejetée". De Broqueville voelde zich ongetwijfeld gesterkt door de steun van zijn collega's, hij deed geen enkele moeite om de koning uit de wind te zetten, maar hijzelf bekritiseerde de koning niet, als we tenminste kunnen vertrouwen op zijn eigen verslag. Het besluit van de kabinetsraad liet hem echter niet toe de zaak te laten voor wat ze was.

Geen staatssecretaris, wel minister van staat

"Va-t-on nommer des Secrétaires d'État?", vraagt Jules Van den Heuvel zich midden juli 1915 af⁽⁸⁴⁾. De formule van het staatssecretariaat kon steunen op recente buitenlandse voorbeelden. Bij de herschikking van het Britse kabinet waren een reeks *Under secretaries of state* benoemd. In Frankrijk was omstreeks dezelfde tijd Albert Thomas aangesteld als *sous-secrétaire d'état*. Dat voorbeeld werd aangehaald door *L'Indépendance belge* op 20 mei 1915: "À propos de la nécessité d'un Cabinet national en Belgique, constatons qu'une dépêche qui nous arrive aujourd'hui, signale qu'en France, un socialiste unifié, M. Albert Thomas, va être nommé sous-secrétaire d'État du Cabinet de la Défense nationale; à titre d'exemple une fois encore pour nous". Minister Van de Vyvere, die de formule van het staatssecretariaat op de kabinetsraad van 2 juli verdedigde, vermeldde Thomas' aanstelling in één van zijn brieven aan de koning⁽⁸⁵⁾. En begin juni maakte Hymans gewag van geruchten dat er in Londen een Belgische onder-staatssecretaris zou worden aangesteld⁽⁸⁶⁾.

Heeft de Broqueville een poging ondernomen om Beyens tot staatssecretaris of onderstaatssecretaris – de termen werden door elkaar gebruikt – te benoemen en tegemoet te komen aan de wens uitgedrukt door het kabinet op 2 juli? Hij heeft de formule zeker overwogen⁽⁸⁷⁾. De idee circuleerde in Le Havre in de eerste helft van juli. Ze stootte echter op verzet uit onverwachte hoek, meer bepaald bij de top van het departement Buitenlandse Zaken.

Baron Léon van der Elst was sinds jaar en dag secretaris-generaal en sterkhouders van het departement⁽⁸⁸⁾. Omstreeks 20 juni 1915 moet hij op de hoogte zijn gebracht van de op til zijnde veranderingen. Dat het nieuws op dat ogenblik nog met de grootste discretie omgeven was, wordt geïllu-

(84) Van den Heuvel (Rome) aan van der Elst (Le Havre), 19 juli 1915; ARA, Papieren van der Elst, 122.

(85) Van de Vyvere aan Albert, 24 mei 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 145.

(86) "Il me revient que l'on voudrait de certaines côtés faire nommer à Londres un sous-secrétaire d'État qui serait chargé de s'occuper des soldats réformés. Je doute que cette idée puisse rencontrer votre approbation. La nomination d'un demi-ministre belge à Londres me placerait dans une situation très fautive. Et je ne crois pas qu'elle réponde à la moindre nécessité" (Hymans aan Broqueville, 5 juni 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 120).

(87) Een aide-mémoire *manu* de Broqueville (z.d., maar juli 1915) vermeldt: "Refus démission – S/secretaire État" (ARA, Papieren de Broqueville, 372).

(88) Voor een situering: BITSCH, *o.c.*, p. 247-251.

streerd door de reactie van zijn vriend en trouwe correspondent baron Fritz van den Steen, voormalig Belgisch ambassadeur in Luxemburg, die in het Franse Acosta verbleef: "J'ai bien reçu hier ta lettre archi-confidentielle et énigmatique! Je crois bien avoir deviné, je suppose que Bijou est notre chef commun des bords de la Vesdre [i.e. Davignon] et que Eugène [i.e. Beyens] est celui de mes collègues qui vient de publier des articles dans la Revue des 2 Mondes. Le choix aurait pu être plus mauvais. Je me figure qu'il sera généralement approuvé. Dans les circonstances actuelles, il valait mieux sans doute, plutôt qu'un parlementaire politicien, prendre un diplomate dont la valeur est incontestable. Mais comme c'est étrange qu'on ne t'ait pas consulté. Je suppose que c'est par discrétion pour ne pas te mettre dans une situation délicate: quand cette grande nouvelle sera-t-elle annoncée?"⁽⁸⁹⁾. We leren daaruit dat baron van der Elst, die nochtans het oor van de koning had, niet was geconsulteerd over de keuze van Beyens (dat is een bijkomende aanwijzing dat de beslissing vrij plots, tijdens het gesprek op 7 juni, was gevallen), maar kennelijk geen bezwaren maakte. Ook nadat van der Elst door Davignon was ingelicht over diens gesprek met de koning, klonken de bewoordingen nog positief met tussen de lijnen toch enige bezorgdheid over de formule die in de maak was.

Begin juli echter was de temperatuur omgeslagen. Zodra Léon van der Elst de conclusies van de kabinetsraad van 2 juli vernam, reageerde hij ronduit afwijzend op de mogelijke aanstelling van Beyens als staatssecretaris. We citeren uit een persoonlijke notitie die hij opstelde: "Ayant appris cela j'ai dit au B^{on} de Broqueville que la nomination d'un secrétaire d'État au seul Ministère des Affaires Etrangères rendrait ma position [humiliante] qu'au lieu de viser Davignon elle viserait ma personne et de plus pratiquement il serait difficile d'entrevoir comment ces deux [rouages] pourraient [fonctionner] et que dès lors je devrais envisager la nécessité de donner ma démission pour sauvegarder ma dignité"⁽⁹⁰⁾. In een aangetekend schrijven aan Fritz van den Steen deelde Van der Elst eveneens zijn voornemen mee. Hij beschouwde de voorgestelde oplossing als onverenigbaar met zijn waardigheid en was van plan ontslag te nemen ingeval ze werd uitgevoerd. Eugène Beyens kon dan zijn plaats innemen als secretaris-generaal. "Ceci arrangerait tout car la création d'un secrétaire d'Etat soulève au point de vue légal peut-être des difficultés"⁽⁹¹⁾. Van den Steen gaf de vriendschappelijke raad niet op te stappen. De oorlog vereiste van iedereen dat persoonlijke gevoeligheden opzij werden gezet. De formule van het staatssecretariaat beoordeelde hij genuanceerd: "C'est une nouveauté au point de vue belge. Cependant je

(89) Van den Steen (Acosta) aan van der Elst (Le Havre), 21 juni 1915; ARA, Papieren van der Elst, 123. Baron Fritz van den Steen de Jehay was Belgisch ambassadeur in Luxemburg tot aan zijn uitwijzing in augustus 1914. Hij werd in september 1916 kabinetschef van koning Albert en overleed in oktober 1918 na een val van zijn paard. Léon van der Elst en Fritz van den Steen waren vrienden en voerden vanaf 1884 tot aan het overlijden van de laatste een zeer drukke correspondentie die bewaard bleef in de papieren van Léon van der Elst.

(90) Notitie *manu* van der Elst, z.d. (na de kabinetsraad van 2 juli 1915); ARA, Papieren van der Elst, 123.

(91) (Deel van) minuut van brief van der Elst (Le Havre) aan van den Steen (Acosta), waarschijnlijk 3 juli 1915; ARA, Papieren van der Elst, 123.

n'oserais la condamner a priori. Elle s'inspire de ce qui vient de se faire en Angleterre et en France et se justifiera par ces exemples et les circonstances exceptionnelles. Ce qui m'étonne, c'est que D[avignon] consente à rester dans ces conditions. Il sera complètement éclipsé, il ne sera plus qu'un Ministre 'fainéant' et l'autre le 'Maire du Palais'”(92).

De formule van het staatssecretariaat was een doodgeboren kind⁽⁹³⁾. Wanneer de Broqueville op 10 juli opnieuw contact nam met de koning, repte hij er met geen woord over. “Sauf deux Ministres, dont l'attitude a été plutôt extraordinaire et d'ailleurs fort mal justifiée, le conseil a approuvé, le conseil a bien accueilli les arrangements sur les quels je m'étais mis d'accord avec Votre Majesté. Il n'y aura nulle part ni heurts ni blessures”⁽⁹⁴⁾. Dat was toch wel een loopje nemen met de waarheid, die de Broqueville nota bene in zijn eigenhandig geschreven proces-verbaal had geconsigneerd. Geen vermelding van de voorkeur van de ministers om Beyens hetzij als adviseur hetzij als onderstaatssecretaris te benoemen. Het illustreert zijn meanderachtige communicatie, die te langen leste iedereen in de gordijnen zou jagen⁽⁹⁵⁾. Vreemd genoeg stelde de Broqueville nu wel voor dat Beyens, zoals een minister, de eed zou afleggen. Dat is merkwaardig. Een minister van staat legt immers geen eed af, een minister wel. De Broqueville was zich kennelijk bewust van de onduidelijkheid in het statuut van Beyens. Hij schrijft: “Je pense qu'il y aura lieu de faire prêter au Baron Beyens le serment, tel que les Ministres le prêtent, entre les mains du Roi. Je crois qu'ainsi tout sera réglé sans inconvénient, ni direct, ni indirect”⁽⁹⁶⁾. Uit de formulering (*tel que*) valt af te leiden dat ook voor de Broqueville Beyens minister van staat zou zijn en geen minister.

Intussen had Julien Davignon zelf ingestemd met de formule. Er was hem toegezegd dat de weigering van zijn ontslag in het *Belgisch Staatsblad* zou worden gepubliceerd – volgens de Broqueville een “acte exceptionnel”, nooit vertoond sinds 1830 – dat hem een verlof werd toegekend, dat hij na zijn kuur de diplomatieke correspondentie kon blijven volgen, en dat hem een adellijke titel wachtte. De koning had een niet gedateerd besluit in die zin

(92) Van den Steen (Acosta) aan van der Elst (Le Havre), 4 juli 1915; ARA, Papieren van der Elst, 123. In antwoord op de aangetekende brief van van der Elst, had van den Steen al een telegram gestuurd: “Solution sujette à objections mais me semble préférable ne pas précipiter ta décision. Lettre suit”. Nadien volgen nog meerdere brieven: 14, 15, 19, 21 en 25 juli, 13 augustus.

(93) Ze zou terug opduiken in juli 1917 bij de benoeming van Pierre Orts als secretaris-generaal in opvolging van Léon van der Elst, maar ook dan terzijde geschoven worden (zie o.a. Broqueville aan Albert, 30 juli 1917; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35). Van den Steen maakte de volgende analyse tegenover van der Elst: “Je suis très porté à croire que l'on a voulu te conserver comme l'élément stable, la cheville ouvrière du Ministère. Lambermont aussi est devenu une sorte de Secrétaire perpétuel et, sans avoir jamais été Ministre à portefeuille, avait plus d'autorité et était considéré comme plus fort que tous les Ministres” (van den Steen aan van der Elst, 25 juli 1915; ARA, Papieren van der Elst, 123).

(94) Broqueville aan Albert, 10 juli 1915; AKP, Kabinet Albert I (1914-1918), 35.

(95) Een typering van de Broqueville in: Comte [Henry] CARTON DE WIART, *Souvenirs politiques (1878-1918)*, Brussel, 1948, p. 271-272. In zijn gedenkschriften spreekt de auteur niet over de zaak-Davignon.

(96) Zie noot 94.

ondertekend, volgens de Broqueville eveneens onuitgegeven sinds 1830⁽⁹⁷⁾. We mogen veronderstellen dat Davignons verheffing in de adel pas zou ingaan bij zijn ontslag als minister.

De situatie was niet gespeend van enig surrealisme. Op 10 juli – na ongeveer een maand kibbelen – waren de koning, de ministers, de top van het departement en de familie van Davignon op de hoogte. Alleen Beyens zelf was nog onwetend over het lot dat hem was toebedeeld⁽⁹⁸⁾. Pas op 12 juli deed de Broqueville hem het aanbod. Over de inhoud van dat gesprek zijn we ingelicht door de aide-mémoire van de Broqueville en door een brief van Beyens, die in diplomatenstijl als het ware een proces-verbaal voorlegde van het gesprek, nadat de Broqueville hem op 15 juli om bevestiging had gevraagd⁽⁹⁹⁾.

“Mon cher ami – Vous avez bien voulu me demander, par votre télégramme d’hier soir, de vous confirmer que nous étions d’accord sur toutes les questions qui ont fait l’objet de notre entretien de Lundi dernier⁽¹⁰⁰⁾.

Vous m’avez dit au cours de cet entretien que, la santé de M. Davignon l’ayant obligé de solliciter un assez long congé, le Roi et vous, aviez pensé à moi pour diriger en son absence le Département des Affaires Étrangères. Il serait entendu que M. Davignon, – pour qui j’ai la plus profonde estime et la plus sincère amitié, – conserverait le titre des fonctions qu’il a remplies avec honneur aux moments les plus tragiques de notre vie nationale et qu’il serait tenu autant que possible au courant des rapports des agents belges et de l’activité de son Département. Le Roi veut, m’avez-vous dit, rentrer dans sa capitale avec tous les ministres qui en sont sortis avec lui.

Vous avez ajouté qu’à l’occasion du rôle que je serais appelé à remplir il entrerait dans les bienveillantes intentions de Sa Majesté de me nommer Ministre d’État et que je prendrais part, comme Gérant intérimaire du Ministère des Affaires Étrangères, aux délibérations du Conseil des Ministres.

(97) “8 juillet 15. Exposé de la situation fait à l’intention de Jacques Davignon”, *manu* de Broqueville; ARA, Papieren de Broqueville, 376.

(98) “Quelle étrange situation et comme c’est singulier que le principal intéressé ne sache rien des destinées qu’on lui réserve”, aldus van den Steen, die Beyens in Parijs had ontmoet (aan van der Elst, 14 juli 1915; ARA, Papieren van der Elst, 123). Op 21 juli rapporteerde van den Steen over de reactie van Beyens: “Il n’y aurait en tout cas pas lieu de me féliciter car j’accepterais sans grand enthousiasme. Tout d’abord, je crains que cela ne soit pas très agréable à v.d. Elst [...] Comme autre objection, il fit valoir qu’il n’est pas un parlementaire, qu’il appartient à la carrière diplomatique et désire y rester, qu’il a des idées personnelles sur certaines questions etc.... L’incertitude dans laquelle on le laisse paraît l’intriguer. Il dit: ‘J’attends. Nous ne savons, si c’est pour Le Havre ou pour Vittel que nous allons boucler nos malles’”.

(99) Een aide-mémoire *manu* de Broqueville (z.d., juli 1915), zonder twijfel bestemd voor zijn gesprek met Beyens vermeldt: “1° Historique/2° Formule/3° Transmission Documents – attitude vis à vis Davignon – occupations – envoi Jacques Evian – Délicatesse à observer/4° prestation serment; entrée en fonctions; logement; conseil ministres” (ARA, Papieren de Broqueville, 372).

(100) Tekst van dit telegram: “Exécution plan que vous ai communiqué est remis de dix jours. Vous avertirai date promulgation. Désirerais instructions en retour et confirmation votre accord sur ces directives. Amitiés. Broqueville” (15 juli 1915; ABZ, Papieren Beyens, 12.481/23a).

Vous ne m'avez pas caché cependant que plusieurs de vos collègues nourrissaient des préventions contre moi, – préventions que je tiens pour injustifiées. Vous vous êtes appliqué à les détruire avec une amitié et une confiance, dont je vous suis infiniment reconnaissant. De même, vous vous êtes assuré que je trouverais le concours le plus loyal chez le Baron van der Elst, Secrétaire Général du Département.

Certains de vos collègues auraient préféré que je portasse le titre de Secrétaire d'État. C'eût été un titre nouveau, inusité en Belgique, que vous avez écarté et qui ne m'aurait pas paru acceptable.

Je vous ai répondu que le Roi et le gouvernement ne feraient jamais appel en vain à mon dévouement; que je servirais mon pays de toutes mes forces, avec toute l'expérience dont je suis capable; que je n'avais jamais songé cependant aux fonctions dont vous me parliez. Mes ambitions étaient autres. Diplomate de carrière, je n'aurais aspiré qu'à remplir encore un poste à l'étranger. Mais du moment qu'on croyait avoir besoin de moi et qu'on me jugeait capable de diriger, dans des circonstances aussi difficiles, la politique extérieure du pays, je m'efforcerais de répondre à tant de confiance et j'étais fier et reconnaissant qu'on eût pensé à moi.

Votre télégramme, mon cher ami, me donne pourtant à réfléchir et je vous demande la permission de vous parler très franchement. Si je devais rencontrer l'hostilité de quelques-uns de vos collègues ou même le mauvais vouloir de fonctionnaires du Département des Affaires Étrangères pour des motifs que j'ignore, je préférerais renoncer à l'honneur que vous me faites en me proposant au choix du Roi. Ce que je demande instamment, c'est de pouvoir travailler librement à la tâche de la restauration de l'indépendance et de la prospérité nationales, en marchant toujours d'accord avec vous et les autres membres du gouvernement et en ayant la complète approbation de notre bien aimé Souverain. Si j'étais combattu, suspecté, il me serait impossible d'assumer la responsabilité d'une gérance, même intérimaire, du Département auquel j'appartiens.

Vous m'avez remis un document que j'ai lu avec un vif intérêt, contenant les desiderata que nous aurons à faire valoir au moment de la négociation du traité de paix⁽¹⁰¹⁾. Ce document, – avec les restrictions que vous avez sans doute opérées vous-même, – répond parfaitement à ce que je pense à ce sujet.

Laissez-moi ajouter que la question la plus urgente à étudier me paraît être celle de nos relations économiques futures avec les Puissances belligérantes, en commençant par l'Allemagne.
Croyez..."⁽¹⁰²⁾

Op zaterdag 24 juli 1915 kwam de voltallige ministerraad bijeen onder het voorzitterschap van koning Albert in de pastorie van Houtem. Voor de gelegenheid was Prosper Poulet teruggekeerd uit Nederland. Behalve de tien ministers, waren ook alle ministers van staat aanwezig. Paul Hymans was overgekomen uit Engeland en Émile Vandervelde zelfs uit Italië. Het was nota bene de eerste vergadering van de regering met de ministers van staat sinds het begin van de oorlog. De tafel was te klein voor dat groot gezelschap. "À 10

(101) De instructies voor de diplomaten van 28 april 1915, dus niet de getrunceerde versie van 23 mei waarin de eventuele annexaties waren weggelaten.

(102) 16 juli 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 48.

heures, la réunion dans le bureau du Roi de dix-huit personnes est difficile à réaliser autour de la table unique. Le Curé se lamente de ce que sa maison soit trop petite", valt te lezen in het dagboek van de ordonnansofficier. De datum was door de Broqueville gekozen om de regering de mogelijkheid te bieden voor een laatste maal in haar samenstelling van 4 augustus 1914 bijeen te komen als afscheid van Davignon⁽¹⁰³⁾. De zitting was kort, een stevige agenda was er niet – statistieken over het leger en een rapport van Pouillet en van Goblet over de Belgen in Nederland en Engeland – en de koning hield geen toespraak⁽¹⁰⁴⁾. Albert maakte niet eens een aantekening in zijn dagboek. "Le brave Davignon assistant impassiblement à la séance", liet minister van staat Julien Liebaert aan zijn vriend Jules Van den Heuvel weten⁽¹⁰⁵⁾.

Alle obstakels waren nu uit de weg geruimd. Op 26 juli 1915 ondertekende de koning in zijn hoofdkwartier twee besluiten: in het eerste werd Eugène Beyens benoemd tot minister van staat; in het tweede werd het ontslag van minister Julien Davignon geweigerd, werd hem een verlof toegekend en werd minister van staat Beyens belast met het interim van Buitenlandse Zaken. Beide besluiten verschenen 's anderendaags in het *Staatsblad*. Baron Beyens arriveerde op 30 juli in De Panne, vergezeld van zijn echtgenote, om er in de handen van de koning de eed af te leggen⁽¹⁰⁶⁾. Op 4 augustus 1915 – de verjaardag van de Duitse inval – woonde hij voor de eerste maal de kabinetsraad bij in Le Havre⁽¹⁰⁷⁾. En nog was het doek niet gevallen.

(103) Minuut van telegram *manu* de Broqueville: "Ministre Guerre Belgique à Sa Majesté le Roi des Belges La Panne/Les Ministres expriment respectueusement vœu que conseil projeté par Roi avec ministres État se tienne vendredi ou samedi semaine prochaine, ce qui permettrait présence Ministres à Étranger et que ce conseil comprenne tous Ministres à portefeuille ayant siégé à dernier conseil où guerre fût acceptée/Dans ces conditions prierais Davignon différer à fin semaine prochaine départ pour cure ai honneur solliciter autorisation ne promulguer arrêtés qu'à ce moment. Broqueville". Klad in ARA, Papieren de Broqueville, 375; minuut in 372.

(104) Vastgelegd op een onderhoud met de koning op 20 juli. Zie aide-mémoire *manu* de Broqueville, 20 juli 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 372.

(105) Notities van Helleputte ter zitting; ARA, Papieren Schollaert-Helleputte, 610. Dagboeknotitie van Prosper Pouillet op 24 juli 1915; ARA, Papieren Pouillet, 112/2. Liebaert (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 25 juli 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 103. Cooreman (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 8 augustus 1915; ARA, Papieren van den Heuvel, 1. Dagboek van de ordonnansofficier; AKP (internet). Liebaert situeert de vergadering in De Panne, wat waarschijnlijk moet worden begrepen als een veralgemening (over de grens). Segers spreekt verkeerdelijk van een ministerraad op 25 juli in De Panne (overgenomen door VELAERS, o.c., p. 262).

(106) Telegram van Ingenbleek aan Broqueville, 28 juli 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 375. Op 27 juli was Beyens door Davignon uitgenodigd voor een lunch in de *Hôtellerie* (dagboeknotitie van Prosper Pouillet op 27 juli 1915; ARA, Papieren Pouillet, 112/2). Het authentieke besluit dat Davignons ontslag weigert, draagt – in potlood – de datum van 24 juli 1915. Het gepubliceerde besluit is gedateerd 26 juli. Of het hier om een fout of een aanpassing gaat, is niet duidelijk. Het laatste KB dat door Davignon is ondertekend, dateert van 25 juli 1915 (AKP, Koninklijke besluiten, band 1915-1916, nrs. 43-44).

(107) Dagboeknotitie van Prosper Pouillet op 4 augustus 1915; ARA, Papieren Pouillet, 112/2. Broqueville op 6 augustus: "Communiquer à Sa Majesté que l'introduction du Bon Beyens au Conseil, en présence des Ministres d'État, s'est faite à la satisfaction générale" (ARA, Papieren de Broqueville, 372).

Grondwettelijke bezwaren en een geantedateerde regularisering

Op 3 september 1915 verscheen in het *Belgisch Staatsblad* een koninklijk besluit, gedateerd 30 juli 1915, waarin Beyens benoemd werd tot lid van de ministerraad. Honderd jaar na datum is er voor de argeloze lezer geen vuiltje aan de lucht. Toch gaat er achter dat besluit – een *falsum* in de echte betekenis van het woord – een belangrijke constitutionele discussie schuil.

Wanneer baron Beyens op 30 juli de eed aflegde, was dat in feite een overbodige eed voor een minister van staat en een oneigenlijke eed voor een minister die er geen was... Nogmaals en voor alle duidelijkheid: dat Beyens in zijn hoedanigheid van minister van staat met het interim van het departement Buitenlandse Zaken zou worden belast, was een idee van de koning. “Il y a de cela de nombreux précédents dans notre histoire politique”, schreef Albert. Tegen die formule had de Broqueville geen constitutioneel bezwaar opgeworpen, maar hij had wel voorgesteld dat Beyens de eed van een minister zou afleggen en dus was hij zich bewust van een probleem. Het enige en correcte alternatief was de benoeming van Beyens tot minister, maar de koning had dat voorstel van de Broqueville op 22 juni afgewezen.

Welke precedentes had de koning voor ogen wanneer hij naar de vaderlandse geschiedenis verwees? En op welke documentatie kon hij – of zijn secretaris Ingenbleek – in De Panne steunen? Wellicht dachten zij aan het voorbeeld van prins Félix de Merode, een van de *founding fathers* van de Belgische staat, lid van het Voorlopig Bewind en in 1831 tot een van de eerste ministers van staat benoemd. Op 17 september 1832 ondertekende de Merode de benoeming van generaal Albert Goblet tot minister van staat en vervolgens tot minister van Buitenlandse Zaken a.i. nadat de ministers met portefeuille dat hadden geweigerd⁽¹⁰⁸⁾. De Merode zelf werd tot tweemaal toe belast met het interim van een regeringsdepartement – Buitenlandse Zaken tussen 27 december 1833 en 4 augustus 1834 en Financies gedurende enkele weken in 1839. Daarover werd in de Kamer heftig gedebatteerd – zijn handtekening werd aangevochten – , maar telkens bleek dat de Merode optrad als lid van de ministerraad en dus legde de Kamer zich daarbij neer. Er zijn in de eerste decennia van de Belgische onafhankelijkheid meerdere incidenten geweest met ministers van staat die de toegang tot de Kamers werd geweigerd of waarvan de handtekening werd betwist. Naarmate het parlementaire regime zich verder consolideerde en het persoonlijk initiatief van de monarch werd ingeperkt, verdween ook de onduidelijkheid over het statuut van de ministers van staat. In 1892 schrijft Léon Dupriez in zijn gezaghebbende werk over de ministers: “À côté des ministres, membres du Cabinet, il y a en Belgique des ministres d’État, que l’on paraît avoir confondus pendant quelques années avec les ministres sans portefeuille. Mais aujourd’hui la distinction est complète et incontestée. Les ministres d’État n’ont qu’une position purement honorifique”⁽¹⁰⁹⁾. De mentor van Dupriez was Jules Van den Heuvel, professor publiek recht aan de universiteit van

(108) Auguste REYNAERT, *Histoire de la discipline parlementaire*, dl. II, Parijs, 1884, p. 192-194.

(109) Léon DUPRIEZ, *Les ministres dans les principaux pays d’Europe et d’Amérique*, dl. I, Parijs, 1892, p. 213-214.

Leuven. Die bevestigde in 1894 nog eens de heersende theorie omtrent de ministers van staat in een verhandeling gepubliceerd in de *Revue sociale et politique*⁽¹¹⁰⁾. De koning kon in 1915 dus geen enkel geldig precedent invoeren, tenzij hijzelf geen onderscheid wenste te maken tussen een minister van staat en een minister zonder portefeuille.

Onmiddellijk na de publicatie van de koninklijke besluiten in het *Belgisch Staatsblad* van 27 juli 1915 doken er vragen op bij de positie van Beyens. Zijn bevoegdheid werd in vraag gesteld. Een echo daarvan is terug te vinden in het werk van baron Beyens jr.: "Avant de terminer ce chapitre, je dois signaler que sa position de ministre intérimaire valut à Beyens quelques désagréments temporaires. M. Davignon restait ministre des Affaires étrangères en titre et, dans les premiers temps, il s'attardait au Havre. Sa présence, si platonique fût-elle, était une gêne, car certains collègues affectaient encore de s'adresser à lui. L'un d'eux prétendit même, devant Beyens, que les arrêtés royaux que celui-ci contresignerait seraient sans valeur du fait qu'il n'était que ministre intérimaire. Le chef du gouvernement, il faut le souligner, mit bon ordre à cette prétention"⁽¹¹¹⁾. Beyens jr. is de enige van alle besproken auteurs die de precaire positie van Beyens aanraakt, zonder het probleem evenwel correct te duiden. Immers: niet het interim van Beyens lokte een probleem uit, wel het feit dat hij dat interim als minister van staat uitoefende.

Wie de kat de bel heeft aangebonden weten we niet. Was het de persoonlijke demarche van Léon van der Elst om advies in te winnen? Of kwam de suggestie van anderen? In elk geval bezorgde Jules Van den Heuvel, misschien uit eigen beweging, op 14 augustus aan baron van der Elst een nota over de positie van "minister" Beyens. Het is een merkwaardig toeval dat Van den Heuvel, die *in tempore non suspecto* als professor publiek recht al stelling had genomen in de discussie over het statuut van de ministers van staat, in 1915 zo nauw betrokken was bij het departement van Buitenlandse Zaken. Zoals we hebben gezien was hij tot aan zijn benoeming tot ambassadeur bij het Vaticaan op 28 februari 1915 de adviseur van minister Davignon geweest. Hij voerde een drukke correspondentie met van der Elst. De integrale tekst van zijn handgeschreven nota luidt als volgt:

"Les ministres d'État n'ont pas le droit d'entrée aux Chambres & ils n'ont pas non plus – les deux droits sont intimement liés – le droit de contresigner la signature du Roi.

(110) J[ules] VAN DEN HEUVEL, "Des ministres d'État en Belgique", in *Revue sociale et politique*, vol. 4, 1894, p. 19-27. Van den Heuvel was in 1892 de stichter en eerste voorzitter van de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen te Leuven; zijn oud-student Léon Dupriez was de secretaris. Zie ook Claude ROOSENS, "Les ministres d'État", in *Administration publique*, vol. 3, 1978-1979, p. 190-197. Met dank aan Frederik Verleden.

(111) BEYENS, o.c., p. 34-35. Op 30 oktober 1915 was niet Beyens, maar wel Davignon uitgenodigd op een officiële plechtigheid in Le Havre. Beyens reageerde daarop: "(...) il me semble qu'une question se pose qui mérite d'être élucidée, c'est celle de savoir qui doit être considéré et consulté comme le véritable Ministre des Affaires Étrangères, car la présence de M. Davignon à Ste-Adresse et votre lettre ont jeté du trouble dans mon esprit et vous comprendrez que je désire être fixé là-dessus. Cette question, je la soumettrai au Roi, que j'aurai l'honneur de voir cette semaine et à M. le Chef du cabinet et je me conformerai à leur décision" (Carton de Wiart aan Beyens, 30 oktober 1915; ABZ, Papieren Beyens, 12481/23a; en antwoord, 1 november 1915; ARA, Papieren Carton de Wiart, 640).

Tous les ministres d'État qui jadis ont contresigné la signature du Roi, étaient en même temps "ministres membres du conseil sans portefeuille". Ils contresignaient comme membres du conseil. Cette qualité leur donnait tout à la fois l'entrée à la Chambre & le droit du contre-seing.

Il y aurait lieu pour les pièces qui sont aujourd'hui à contresigner, de les faire signer par un ministre effectif en fonctions.

Ou, si l'on désire permettre au Baron B[eyens] de contresigner, il y aurait lieu de le désigner "ministre membre du Conseil" par un Arrêté Royal nouveau.

La qualification de "membre du conseil" équivaut à la qualification d'"effectif". La qualité de ministre d'État désigne des ministres "honoraires" formant une "espèce" de conseil privé.

Le droit public est formel à cet égard"⁽¹¹²⁾.

Wij signaleerden het al: dat advies was zonder voorwerp indien Beyens op 30 juli tot minister was benoemd. Uit het advies van Van den Heuvel kan men afleiden dat het zogenaamde besluit van 30 juli, dat Beyens benoemt tot "lid van de ministerraad", nog niet bestond. Van den Heuvel stelt immers op 14 augustus voor om Beyens door een "nieuw" koninklijk besluit tot lid van de ministerraad te benoemen. Het besluit van 30 juli moet dus geantedateerd zijn. De bewaard gebleven bronnen geven daarover, eenmaal het vraagstuk in die termen gesteld, tal van indicaties. Dat Van den Heuvel zijn advies zou hebben geschreven vóór 30 juli, of op 14 augustus nog niet op de hoogte zou zijn geweest van een reeds ondertekend besluit, zijn hypothesen die moeten worden uitgesloten.

Een eenvoudig bewijs is te vinden in de brieveneditie van Thielemans & Vandewoude. Op 16 augustus 1915 stuurt koning Albert gelukwensen aan de keizer van Japan naar aanleiding van het huwelijk van diens zuster. Zijn brief is tegengetekend door Beyens, die de volgende formule hanteert: "Ministre d'État, Gérant intérimaire du Ministère des Affaires Étrangères"⁽¹¹³⁾. Op 16 augustus bestaat het zagezegde besluit van 30 juli nog niet. Beyens tekent nog steeds volgens de kwalificaties van het besluit van 26 juli.

In de nagelaten papieren van Jules Van den Heuvel is een lijvige correspondentie bewaard met zijn partijgenoot Julien Liebaert. Liebaert was directeur van de Nationale Bank, had een lange ministeriële carrière achter de rug en verbleef als minister van staat in Sainte-Adresse; hij ontmoette er dagelijks de ministers in de *Hôtellerie*. Hij hield zijn vriend Van den Heuvel, sinds diens vertrek naar Rome, courant op de hoogte van het reilen en zeilen in de Haverse regeringskringen. Na de ministerraad van 24 juli in Houtem, die hij als minister van staat had bijgewoond, drukte Liebaert al zijn ontgoocheling uit. "D'anciens Ministres après de longs services arrivent à être nommés

(112) Nota *manu* Van den Heuvel in ARA, Papieren van der Elst, 122. Het advies is niet gedateerd, maar vormt volgens het klassement een bijlage bij een brief van 14 augustus 1915. Een getypt exemplaar, bijlage bij de brief van Beyens van 24 augustus, in ARA, Papieren de Broqueville, 48. Onze transcriptie is de letterlijke weergave van de handgeschreven nota. Deze nota wordt met enkele typografische en andere aanpassingen ook geciteerd door SCHEPENS, *o.c.*, p. 27 (noot 21) en op basis daarvan door VELAERS, *o.c.*, p. 261, noot 478.

(113) THIELEMANS & VANDEWOUDE, eds., *o.c.*, nr. 433, p. 594-595.

Ministres d'État. Cette fois M. Beyens serait nommé Ministre d'État afin de pouvoir assumer les fonctions de Min[istre] des Aff[aires] Étr[angères] *ad interim*. J'entends beaucoup parler des hommes irresponsables qui entourent le Roi & de l'influence néfaste qu'ils exercent sur lui, ajoutez à cela que plusieurs Ministres se défient les uns des autres, qu'à certains moments tous ensemble croient devoir appuyer de Broqueville dont vous même m'avez fait connaître il y a des mois la position chancelante, & ainsi s'explique qu'on aboutisse à de pareilles solutions. Le Roi lui-même s'est séparé naguère de Beyens, aujourd'hui le Conseil l'introduit dans ses réunions"⁽¹¹⁴⁾. Nadat Beyens' benoeming in het *Belgisch Staatsblad* was verschenen, richtte Liebaert zijn pijlen op het koninklijk besluit van 26 juli: "L'A[rrêté] R[oyal] nommant M. Beyens "gérant" sans oser le dire ne me paraît pas susceptible de correction car il pêche par trop d'endroits à la fois. (...) La vérité est qu'on a voulu écarter Davignon sans l'écarter & nommer Beyens sans le nommer. J'espère que pour laisser la constitution indemne dans ce jeu de subtilités on fera contresigner les A.R. par le garde des sceaux, cela me paraît des plus recommandable"⁽¹¹⁵⁾. Uit Liebaerts bewoordingen kan men afleiden dat er aan een revisie van het eerste koninklijk besluit werd gedacht. Misschien repliceerde hij daarmee op een eerdere brief van Van den Heuvel. En misschien heeft hij met zijn opmerkingen het advies van Van den Heuvel van 14 augustus wel uitgelokt.

Het meest onthullende stuk komt uiteindelijk van Beyens zelf. Op 24 augustus liet hij aan de Broqueville weten dat er een probleem was gerezen met zijn statuut. Volgens Henry Carton de Wiart, minister van Justitie en ondervoorzitter van de kabinetsraad, had hij als minister van staat geen bevoegdheid om koninklijke besluiten te tekenen. Beyens was intussen ook op de hoogte van het advies van Van den Heuvel, dat hij toevoegde aan zijn brief. Wat moest er gebeuren? "M. Van den Heuvel indique deux moyens de remédier à la qualité qui me manque. De ces deux moyens, il ne me serait pas possible d'accepter le premier, qui me placerait dans une situation tout-à-fait fausse. J'aurais aux yeux du public toute la responsabilité des actes de mon Département, et mon nom ne pourrait figurer sur aucun de ces actes. Que vaudrait même ma signature au bas des lettres que j'adresserais à mes subordonnées, s'ils ne la voient pas au bas des arrêtés royaux? Comme je dois prochainement soumettre à la signature royale divers arrêtés de nominations dans le corps diplomatique, je vous serais infiniment reconnaissant, mon cher ami, de vouloir bien saisir de cette question vos collègues et je ne doute pas qu'elle ne soit réglée d'une façon qui donne satisfaction aux exigences du droit public et aussi à votre serviteur"⁽¹¹⁶⁾.

De Broqueville probeerde zijn gezicht te redden tegenover Beyens en reageerde met een voor een regeringsleider ontstellende lichtzinnigheid. "Il faut vraiment toute la passion de certains juristes à l'endroit des clichés

(114) Liebaert (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 25 juli 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 102.

(115) Liebaert (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 11 augustus 1915; *ibidem*. Cooreman maakt geen melding van deze problemen: Cooreman (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 8 augustus 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 1.

(116) Beyens aan Broqueville, 24 augustus 1915; ARA, Papieren de Broqueville, 48.

pour pouvoir soutenir qu'un homme que le Roi charge de gérer, même *ad interim*, un département ne serait pas ipso facto un ministre"⁽¹¹⁷⁾. Ziedaar tot welke opvattingen een oorlog zonder parlement had geleid. Broqueville wist toch beter. Had de koning niet geëist: "Nommons-le d'abord (...) ministre d'État; en cette qualité, rien ne s'oppose à ce qu'il soit désigné comme intérimaire aux Affaires Étrangères: il y a de cela de nombreux précédents dans notre histoire politique". Welke andere uitkomst bleef de koning en de Broqueville echter over dan het advies van Van den Heuvel te volgen? Op 28 augustus 1915 ondertekende de koning een nieuw besluit. Daarin werd "de Heer Baron Beyens, Minister van Staat, belast met het beheer ad interim van het Departement van Buitenlandsche Zaken, benoemd tot lid van Onzen Ministerraad". Nog diezelfde dag liet van der Elst aan Van den Heuvel weten: "Votre note au sujet de la situation du Baron Beyens a eu plein succès et son arrêté est pris. Il portera la date de la prestation de serment du gérant du ministre"⁽¹¹⁸⁾. Beyens' benoeming als minister kreeg dus de datum van 30 juli en verscheen op 3 september in het *Belgisch Staatsblad*⁽¹¹⁹⁾. Van den Heuvel reageerde tevreden: "On a très bien fait de rectifier la situation de Beyens, on a ainsi évité toute discussion sur la validité des actes, on a fait peser la responsabilité sur qui de droit, on a prévenu & écarté des prétentions que pourraient un jour soulever de nombreux ministres d'État"⁽¹²⁰⁾. Zonder twijfel behoorde Van den Heuvel, samen met de minister van Justitie, tot het slag juristen, van wie de Broqueville het gezond verstand in twijfel trok.

De koning en de Broqueville tekenden op 28 augustus 1915 een besluit dat Beyens op 30 juli, dus 'retroactief', tot minister benoemde. Zij konden dat verantwoorden omdat Beyens op die dag de eed had afgelegd. Een besluit gedateerd 26 juli achtten ze blijkbaar niet aanvaardbaar, en één op 28 augustus te riskant, want intussen had Beyens al tweemaal zijn handtekening gezet onder een koninklijk besluit⁽¹²¹⁾. De rectificatie beantwoordde in feite aan de formule die de Broqueville had voorgesteld, maar door de koning was afgewezen, en aan de intieme wensen van de koning, die ze niet had durven vertolken. De collega's van de Broqueville waren wellicht minder gelukkig,

(117) Broqueville aan Beyens, ongedateerd; ABZ, Papieren Beyens, 12.284/23a. Omdat deze brief niet gedateerd is, wordt de draagwijdte ervan maar duidelijk in combinatie met de andere bronnen.

(118) ARA, Papieren Van den Heuvel, 104. Albert keerde pas op 25 augustus terug van een driedaags bezoek aan het Franse front. Het besluit werd dus opgesteld en ondertekend tussen deze datum en 28 augustus (brief van van der Elst), en waarschijnlijk op 28 augustus, vermits het anders in het *Staatsblad* van 27 augustus zou zijn verschenen.

(119) Het authentieke besluit, *manu* de Broqueville, en getekend door de koning, in ABZ, Koninklijke besluiten, band 1915-1916, nr. 45. Het werd door de Broqueville aan Beyens gestuurd samen met zijn brief vermeld in noot 117.

(120) Van den Heuvel (Rome) aan van der Elst (Le Havre), 3 september 1915; ARA, Papieren van der Elst, 122.

(121) ABZ, Koninklijke besluiten, band 1915-1916, bevat twee KB's van 10 augustus 1915 (nrs. 46-47), die door Beyens worden tegengetekend als "Ministre d'État, gérant intérimaire du ministère des Affaires Étrangères" (in het Nederlands: "Minister van State, Waarnemend beheerder van het ministerie van Buitenlandse Zaken"). Van deze KB's publiceerde het *Belgisch Staatsblad* (15-21 augustus 1915) enkel een uittreksel, voor echt verklaard door secretaris-generaal van der Elst.

vermits zij zich uitdrukkelijk tegen Beyens hadden verzet en hem nu als effectief minister moesten dulden.

Epiloog

Het incident Beyens past in de ruimere crisis van de Belgische regering na bijna één jaar oorlog. Men stelt met verbazing vast dat koning Albert en zijn ministers maandenlang geen gemeenschappelijk beraad hadden. Na de val van Antwerpen, oktober 1914, duurde het tot april 1915 vooraleer de koning en het kabinet samen vergaderden, om na twee bijeenkomsten opnieuw te wachten tot 24 juli voor een derde vergadering, waarop voor het eerst sinds het begin van de oorlog ook de ministers van staat waren uitgenodigd. De samenhang in de regering was zoek. Charles de Broqueville heeft zich ingespannen om coördinatie te brengen in het regeringswerk en de terugkeer naar België, die velen in 1915 verwachtten, voor te bereiden. Hij botste echter niet alleen op humeurige ministers, die in Le Havre lastig werden van het nietsdoen, maar ook en vooral op de koning. Zowel Albert als zijn ministers waakten jaloers over hun zogenaamde prerogatieven, en tussen de koning en baron de Broqueville woedde een nauwelijks verholen strijd om het leiderschap. De houding van Albert had zeker te maken met zijn vrees dat de oriëntatie van de regering niet dezelfde was als de zijne, terwijl hij wel het leeuwenandeel had in de echte strijd op het front. Maar het ging om meer dan dat, zoals het getouwtrek rond Buitenlandse Zaken aantoonde. Niet de kwestie van de toekomstige gebiedsuitbreiding was daarin een doorslaggevend element (in het half jaar na de instructies van 23 mei werd daarover niet meer gesproken), maar wel de eventualiteit dat de Broqueville, behalve het departement Oorlog, ook Buitenlandse Zaken onder zijn controle zou brengen en daarmee de werkelijke leiding van de regering zou nemen. Het is uiteraard een merkwaardige paradox dat de koning-opperbevelhebber die sinds het uitbreken van de oorlog over een bijna ongebreidelde macht beschikte – sommige auteurs spreken van een “koninklijke dictatuur” – de regeringsleider van dictatoriale neigingen beschuldigde⁽¹²²⁾. Met de benoeming van Beyens kon de koning een spaak in de wielen van de regeringsleider steken, een opening maken naar de oppositie zonder zijn belofte van 21 mei te schenden, en Buitenlandse Zaken van een competente minister voorzien.

De gezondheid van Julien Davignon was niet goed. Onmiddellijk na Beyens' aankomst in Le Havre vertrok hij naar het kuuroord van Evian. “J'étais à bout de force et la cure sévère que je fais ici, commence à me faire oublier les durs moments que j'ai passés”, schreef hij van daaruit aan Van den Heuvel⁽¹²³⁾. Terug in Saint-Adresse onderging Davignon een operatie. Toen de oorlog zijn tweede winter inging, was een ruimere regeringsherschikking

(122) Luc VANDEWEYER, *De Eerste Wereldoorlog. Koning Albert en zijn soldaten*, Antwerpen, 2005, p. 10. De rol van Albert I is ruim gedocumenteerd in VELAERS, o.c., p. 190-434.

(123) Davignon (Evian) aan Van den Heuvel (Rome), 18 augustus 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 1. Zie ook Liebaert (Le Havre) aan Van den Heuvel (Rome), 7 november 1915; ARA, Papieren Van den Heuvel, 103.

niet meer te vermijden. Op 16 januari 1916 werden de drie ministers van staat van de oppositie tot lid van de ministerraad benoemd. Bij die gelegenheid werd Davignons ontslag als minister van Buitenlandse Zaken aanvaard en werd hij benoemd tot lid van de ministerraad zonder portefeuille. Beyens kreeg nu de effectieve titel van minister van Buitenlandse Zaken. Volgens zijn zoon Henri Davignon werd minister Davignon in januari 1916 op eigen verzoek ontheven van de effectieve verantwoordelijkheid voor Buitenlandse Zaken. Hij kreeg als minister zonder portefeuille enkele beperkte verantwoordelijkheden, zoals de inspectie van de militaire ziekenhuizen.

Het is ter gelegenheid van zo'n inspectiebezoek aan cap Ferrat dat Julien Davignon in Nice overleed op 12 maart 1916. Hij werd postuum in de adel verheven. Het besluit dat sinds juli 1915 op hem lag te wachten werd gedateerd de dag voor zijn overlijden⁽¹²⁴⁾. Minister Beyens werd in augustus 1917 ontslagen, nadat hij – op zijn beurt – bij de koning in ongenade was gevallen. Hij is tijdens zijn tweejarige ministerschap nooit voor de Kamers verschenen en ook in dat opzicht is hij een unicum.

SAMENVATTING

Emmanuel GERARD, *De omstreden benoeming van baron Eugène Beyens tot minister van Buitenlandse Zaken. Koning Albert en de crisis van de Belgische oorlogsregering in 1915*

Op 26 juli 1915 werd baron Eugène Beyens benoemd aan het hoofd van de Belgische diplomatie. Zowel de persoon van Beyens, die als een lid van de oppositie werd beschouwd, als het statuut waarin hij werd benoemd, vormde de inzet van een conflict tussen koning Albert en het katholieke kabinet. Albert eiste dat Beyens als "minister van staat" werd belast met het interim op Buitenlandse Zaken. Op die manier omzeilde hij zijn belofte om het katholieke kabinet voor de duur van de oorlog ongewijzigd te laten, en belette hij tegelijk dat Charles de Broqueville, de kabinetschef, een te grote machtspositie zou verwerven. Het incident was symptomatisch voor de crisis van de regering na één jaar oorlog. Toen bleek dat Beyens als minister van staat geen effectieve regeringsverantwoordelijkheid kon uitoefenen, legden alle spelers zich neer bij een retroactieve regularisering. Beyens werd op 28 augustus 1915 tot "lid van de ministerraad" benoemd met een besluit gedateerd op 30 juli.

Monarchie – koning Albert – regering van Le Havre – Buitenlandse Zaken – Eerste Wereldoorlog

(124) Zie het getuigenis van zijn zoon Henri DAVIGNON, *La première tourmente 1914-1918*, Brussel-Parijs, 1947, p. 122-126: "Je savais déjà que le Roi Albert, sur la proposition de Charles de Broqueville avait décidé par un *motu proprio* de conférer à Julien Davignon et à tous ses descendants le titre de vicomte. L'arrêté fut daté de la veille de la mort. Les conditions insolites de cette faveur, son caractère unilatéral (car mon père, avisé des intentions royales s'était borné à s'incliner) dépassaient bien toute perspective de vanité". Het doodsprentje vermeldt geen adellijke titel (ARA, Papieren Van den Heuvel, 1).

RÉSUMÉ

Emmanuel GERARD, *La nomination controversée du baron Eugène Beyens comme Ministre des Affaires Étrangères. De la crise du cabinet de guerre belge en 1915*

Le 26 juillet 1915, le baron Eugène Beyens est nommé à la tête de la diplomatie belge. Aussi bien la personne de Beyens, qui était considéré comme un membre de l'opposition, que son statut, avaient constitué un point de conflit entre le roi Albert et le cabinet catholique. Albert avait exigé que Beyens soit chargé de l'intérim aux Affaires Étrangères comme « ministre d'État ». De cette manière, il espérait contourner sa promesse qu'il ne changerait rien à la composition du cabinet catholique pour la durée de la guerre, et il empêchait que Charles de Broqueville renforce sa position comme chef du cabinet. L'incident est symptomatique de la crise que traverse le gouvernement après une année de guerre. Enfin, quand on constata que Beyens comme ministre d'État n'avait aucun pouvoir exécutif, tous acceptèrent une régularisation rétroactive de son statut. Le 28 août 1915, Beyens est nommé "membre du conseil des ministres" par un arrêté royal daté du 30 juillet.

Monarchie – roi Albert – gouvernement belge au Havre – affaires étrangères – Première Guerre mondiale

ABSTRACT

Emmanuel GERARD, *The controversial nomination of Baron Eugène Beyens as Minister of Foreign Affairs: The crisis of the Belgian war cabinet in 1915*

On July 26, 1915, Baron Eugène Beyens was named chief of Belgian diplomacy. Beyens had been a matter of conflict between King Albert and the Catholic cabinet because he was considered a member of the opposition, and because he received a peculiar appointment. Albert had first required that Beyens be chosen a "minister of state" and charged in that capacity to act as interim head at the Foreign Office. The king had wanted to circumvent his promise not to change the composition of the Catholic cabinet during the war, and to curtail the growing power of Charles de Broqueville, leader of the cabinet. The unusual arrangement was a symptom of the governmental crisis after a year of war. When it became apparent that Beyens had no executive power as minister of state, Belgian's leaders agreed to change his status. On August 28, 1915, Beyens was designated as a "member of the council of ministers" by a royal decree that was antedated July 30.

Monarchy – king Albert – Belgian government at Le Havre – foreign affairs – First World War

**RÉDACTION: 4, boulevard de l'Empereur,
1000 Bruxelles.**
**Prière d'adresser à la Rédaction les manuscrits
et les ouvrages pour compte rendu.**

**REDACTIE: 4, Keizerslaan,
1000 Brussel.**
**Gelieve teksten en boeken ter recensie
aan de Redactie te zenden.**

DIRECTION ET COMITÉ DE RÉDACTION - DIRECTIE EN REDACTIECOMITÉ

Directeur: Michèle GALAND, 106, rue de Rosières, 1332 Genval <mgaland@ulb.ac.be>

Conseiller/adviseur: Jean-Marie DUVOSQUEL, 44 (boîte 1), avenue Adolphe Buyl, 1050 Bruxelles

Trésorier / penningmeester:

David GUILARDIAN, 93, rue des Trois Arbres, 1180 Bruxelles <dguilard@ulb.ac.be>

Webmaster: Nicolas COUPAIN <info@rbph.btf.be>

Directeurs des sections / Afdelingsdirecteurs:

Section Antiquité - Afdeling Oudheid

Alain MEURANT, 11, rue de Steenkerque, 7830 Hoves <meurant@egla.ucl.ac.be> (philologie-littérature)

Françoise VAN HAEPEREN, 1, place Blaise Pascal, L 3-03-21, 1348 Louvain-la-Neuve

<francoise.vanhaeperen@uclouvain.be> (monde romain)

Koen VERBOVEN, 88, Eendrachtstraat, 9000 Gent <Koen.Verboven@UGent.be> (monde romain)

Didier VIVIERS, 98, avenue de Floréal, 1180 Bruxelles <dviviers@ulb.ac.be> (monde grec)

Section Histoire - Afdeling Geschiedenis

Alain DIERKENS, 65, square des Latins, 1050 Bruxelles <adierken@ulb.ac.be> (Moyen Âge)

Christophe LOIR, 20 (boîte 11), avenue Ernestine, 1050 Bruxelles <cloir@ulb.ac.be> (Temps Modernes)

Guy VANTHEMSCHE, 38, Hanssenslaan, 3080 Tervuren <Guy.Vanthemsche@vub.ac.be> (Époque Contemporaine)

Bibliographie de l'Histoire de Belgique - Bibliografie van de Geschiedenis van België

Luc FRANÇOIS, Chrysantenstraat 19, 8400 Oostende <Luc.Francois@UGent.be>

Section Langues et littératures modernes - Afdeling Moderne taal- en letterkunde

Christian DELCOURT, 76a, route de Seraing, 4122 Neupré <Christian.Delcourt@ulg.ac.be> (rom.)

Wim VANDENBUSSCHE, VUB-TALK, Pleinlaan 2, 1050 Brussel <wvdbussc@vub.ac.be> (germ.)

Website : <http://www.rbph-btf.be>

**Prière d'adresser les demandes d'abonnements,
les commandes diverses, etc.,**

Revue Belge de Philologie et d'Histoire

Bibliothèque Royale

4, boulevard de l'Empereur, B-1000 Bruxelles.

rbph@belgacom.net

**Tous les paiements doivent être faits au compte
de chèques postaux 000-0131507-72**

(IBAN BE38 0000 1315 0772 - BIC BPOTBEB1)

**de la Revue Belge de Philologie et d'Histoire,
B-1050 Bruxelles.**

Chaque article est signé. L'auteur est responsable des idées qu'il émet. La *Revue* n'accepte qu'une seule réplique à un article ou à un compte rendu. L'auteur de celui-ci aura la faculté de la faire suivre de ses observations. Après quoi, le débat sera tenu pour clos.

**Voor abonnements en andere bestellingen,
zich wenden tot**

Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis

Koninklijke Bibliotheek

4, Keizerslaan, B-1000 Brussel.

rbph@belgacom.net

Alle betalingen dienen te gebeuren

op giro-nummer 000-0131507-72

(IBAN BE38 0000 1315 0772 - BIC BPOTBEB1)

**van het Belgisch Tijdschrift voor Filologie en
Geschiedenis, B-1050 Brussel.**

Elke bijdrage vermeldt de naam van de auteur. Deze alleen is voor de in zijn studie uiteengezette opvattingen en verdedigde zienswijzen verantwoordelijk. Het *Tijdschrift* aanvaardt slechts één repliek op een artikel of een recensie. De schrijver ervan mag op de ingezonden repliek antwoorden. Van verdere polemieek wordt beslist afgezien.

IMPRIMERIE GROENINGHE DRUKKERIJ, KORTRIJK

ISSN 0035-0818

Éditeur responsable et directeur de la publication

Michèle GALAND, 106, rue de Rosières, 1332 Genval

HISTOIRE Médiévale, Moderne et Contemporaine Middeleeuwse, Moderne en Hedendaagse GESCHIEDENIS

Articles et Mélanges – Artikelen en Mengelingen

Helena VANOMMESLAEGHE, <i>Sterven als symbolische performance van leiderschap: een kijk op de doodsbeschrijvingen van enkele elfde-eeuwse Lotharingische kloosterhervormers</i>	231
Antoine BONNIVERT, <i>L'attaque des châteaux de Thuin et de Mirwart par l'évêque de Liège Adolphe de Waldeck. Haine de partis et oppositions politiques à l'aube du XIV^e siècle</i>	265
Werner SCHELTJENS, <i>Het ontstaan van een geïntegreerde maritieme transportruimte in de Lage Landen, ca. 1300-1800</i>	293
JULIEN RÉGIBEAU, <i>Une légation au cœur des réseaux de la monarchie de Philippe II. La légation des Pays-Bas espagnols et de la Franche-Comté près le Saint-Siège au temps de l'agent Laurent du Blioul (1573-1598)</i>	365
Renaud ADAM, <i>L'Histoire du Saint sacrement de Miracle d'Étienne Ydens (1605), œuvre de dévotion ou œuvre polémique ?</i>	413
Emmanuel GERARD, <i>De omstreden benoeming van baron Eugène Beyens tot minister van Buitenlandse Zaken. Koning Albert en de crisis van de Belgische oorlogsregering in 1915</i>	435
Niels MATHEVE, <i>Une république des Camarades ? Selectie van ministers in het tussenoorlogse België</i>	475

Mondelinge geschiedenis en collectieve herinnering. Tussen representatie en receptie

Nico WOUTERS & Koen AERTS

Nico WOUTERS & Koen AERTS, <i>Mondelinge geschiedenis in België en de (de-)constructie van collectieve herinnering</i>	503
Florence GILLET, <i>Lecture des témoignages d'anciens coloniaux ou comment dénouer les nœuds de la subjectivité</i>	513
Machteld VENKEN, <i>Vechten en herinneren in een (eens) verdeeld Europa. Consistentie en veranderlijkheid in getuigenissen van oud-strijders</i>	527
Nico WOUTERS, <i>Lokaal geheugen: de sociale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Vlaanderen</i>	545
Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX, <i>Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten</i>	575
Jan BLEYEN, <i>Metaforen als sleutel tot intersubjectiviteit: historisch-antropologische reflecties over de gedeelde dimensie van herinneringen</i>	595
Donald WEBER, <i>Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker</i>	615
Lionel VANVELTHEM & Ludo BETTENS, <i>Contribution à l'analyse des constructions mémorielles en histoire sociale : l'exemple des discours rapportés dans le monde syndical socialiste</i>	633
Josiane JACOBY, Florence LORIAUX & Christine MACHIELS, <i>Faïence en faillite : la mémoire brisée de Boch</i>	651
Chantal BISSCHOP, <i>Een verhaal van mensen en structuren. Interviewen over rurale organisaties</i>	671
Nico WOUTERS & Koen AERTS, <i>Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen</i>	689

Bibliographie - Bibliografie

Erik AERTS, <i>De genese van de groei. The Growth of the Antwerp Market van Herman Van der Wee een halve eeuw (1963-2013)</i>	699
---	-----

Comptes rendus – Besprekingen	719
--------------------------------------	-----